

Atlas rozmanitosti Zamaguria

Ábel Ravasz
Luboš Kovács
Anna Zamišková

Atlas rozmanitosti Zamaguria

Ábel Ravasz
Lúboš Kovács
Anna Zamišková

Atlas rozmanitosti Zamaguria
Ábel Ravasz, Ľuboš Kovács, Anna Zamišková

Obálka a zalomenie: Reklamná agentúra Sinex
Všetky práva vyhradené.

© Ábel Ravasz, Ľuboš Kovács, Anna Zamišková, 2022

Inštitút Bél
Mateja Mátyás
Bela Intézet

 **KULT
MINOR**

Úvod¹

Na základe posledného sčítania obyvateľstva je možné konštatovať, že príslušníci **národnostných menšín** tvoria v súčasnosti približne **20 % obyvateľstva Slovenska**.² Úroveň informovanosti o kultúrnych, jazykových či spoločenských špecifikách týchto komunít je však často nízka, obmedzená na konštatovanie ich prítomnosti v spoločnosti, bez akýchkoľvek ambícií zohľadňovať tieto špecifiká, napríklad pri vzájomnej komunikácii, alebo nastavovaní vzdelávacích či kultúrnych politík.

Mapovanie prítomnosti niektorých menšín na celoslovenskej či regionálnej úrovni prebieha pravidelne, či už prostredníctvom sčítaní obyvateľstva, alebo aj v gescii niektorých štátnych, akademických či mimovládnych inštitúcií.³ Málolokedy však dostávame z týchto zisťovaní dostatočne informatívny a plastický obraz o regiónoch a lokalitách, kde viaceré menšiny žijú v bezprostrednom každodennom kontakte, navzájom ovplyvňujú svoje kultúrne vzorce a formujú svoj sebaobraz v porovnaní s ďalšími, susediacimi, kultúrne aj jazykovo odlišnými komunitami.

Hore uvedené platí aj pre región **Zamaguria**. Ako uvádza Emília Horváthová: „Sotva by sme našli druhú oblasť, ktorá by si formovala svoju kultúru v takých zvláštnych podmienkach ako práve spišské Zamagurie... bolo zasiahnuté tak nemeckou, ako aj valašskou kolonizáciou. Okrem toho, že v strednej časti Spiša v minulých storočiach bol pomerne silný nemecký živel, nemožno celkom prehliadať ani prvok maďarský a v severovýchodných oblastiach ani rusínsky. Obyvateľstvo Zamaguria teda nielen

-
- 1 Za pripomienkovanie textu, ako aj za pomoc počas výskumu ďakujeme Jozefovi Bravisovi, Petrovi Krajňákovi, Filipovi Markovičovi, Alexandrovi Mušinkovi, Pavlovi Zamiškovi, ako aj stážistom a stážistkám Inštitútu Mateja Bela počas leta 2021, menovite Filipovi Čarnogurskému, Iniyi Govender, Samuelovi Klimíkovi, Radke Kováčovej, Barbore Smoleňovej, Dorote Suránovej, Terézii Suránovej a Richardovi Vaškovi.
 - 2 Pri poslednom sčítaní v roku 2021 sa k menšinovej národnosti prihlásilo niečo vyše 800 tisíc ľudí, čo je takmer 15 % obyvateľstva. Vieme však, že pri sčítaniach sa príslušníci niektorých národnostných menšín vo veľkej miere neidentifikujú seba ako člena menšinovej komunity. Údaje sú tak výrazne podhodnotené. Vid' napríklad Ravasz, Á. a Kovács, L. (2022) „Etnické dáta na Slovensku v rokoch 2018 až 2021“. In: Marcinčin, A. a Csabay, J. (red.) *Ročenka regionálneho rozvoja 2021*. Bratislava: SPEKTRUM STU, str. 35-41.
 - 3 Maďarské organizácie (napr. Fórum Inštitút) už vykonali mapovanie stavu najväčšej, maďarskej menšiny. V posledných dekádach sa výskumami (napr. séria výskumov Atlas rómskych komunít) prudko vylepšila aj informovanosť o rómskych komunitách.

absorbovalo viacero etnických prvkov, ale celá jeho kultúra sa vyvíjala v mnohoetnickom obklúčení. Tieto okolnosti predsúvajú do popredia celkom logicky otázku dominantného etnického charakteru tejto kultúry“.⁴

V tejto práci, ktorá vznikla ako súčasť výskumu **Atlas rozmanitosti Zamaguria**, sa budeme primárne zameriavať na dve etnografické skupiny – **Goralov** a **Rusínov**. Obe komunity žijú na Slovensku v prihraničných oblastiach. Kým Rusíni žijú najmä v severovýchodných prihraničných okresoch (od okresu Sobrance až po okres Kežmarok), Goralali na západ od nich, od okresu Stará Ľubovňa až po okres Čadca. Existuje iba málo území, kde tieto dve komunity žijú bezprostredne blízko k sebe, a najdôležitejším z nich je určite oblasť Zamaguria.⁵

Ide o skupiny s čiastočne podobnou východiskovou situáciou. Obe sú slovanské, čo umožňuje ľahšie miešanie a asimiláciu so slovenskou majoritou. Pre obe skupiny je príznačné, že sa o nich často vôbec neuvažuje ako samostatných národnostiach, alebo sa pri snahe o odbornú definíciu ich identity vyskytujú mnohé spory. **Goralov** na Slovensku laická verejnosť štandardne kategorizuje ako Slovákov, hovoriacich dialektom silne ovplyvneným poľským jazykom, prípadne aj ako čiastočne asimilovanú odnož poľského národa. Nemajú ani oficiálny štatút národnostnej menšiny. **Rusíni** sú zas napriek oficiálne uznanému statusu samostatného národa, resp. národnostnej menšiny, často vnímaní ako príslušníci ukrajinského či ruského národa, alebo naopak ako Slováci gréckokatolíckej alebo pravoslávnej viery, s dialektom výrazne ovplyvneným ukrajinským či ruským jazykom.

Ekvivalentný jav sprevádza prítomnosť týchto menšín aj na opačnej strane hraníc so Slovenskou republikou. Obe uvedené skupiny žijú v hraničných oblastiach štátov, ktoré sú im síce kultúrne blízke, no zároveň ich ešte v blízkej minulosti neuznávali, dokonca sa tam vyskytovali snahy ich aktívne asimilovať. Slovensko je aj napriek ojedinele sa vyskytujúcim javom tohto typu v blízkej aj ďalekej minulosti pre tieto skupiny stále krajinou, kde môžu perspektívne rozvíjať svoju kultúru a identitu bez otvorene asimilačných tlakov.

4 Horváthová, E. (1970) „Zvyky pri svadbe a narodení dieťaťa vo Veľkej Lesnej“. *Slovenský národopis* XVIII (1970/1), str. 61.

5 Druhá takáto oblasť je Horehronie so susednými obcami Telgárt (rusínska) a Pohorelá (goralská), avšak ide o oveľa menší kontaktný priestor.

Cieľom tohto projektu bolo vytvoriť **databázu goralských a rusínskych komunít Zamaguria**, čiže obcí v **okresoch Poprad, Kežmarok a Stará Ľubovňa**, a práve z hľadiska zberu dát poukázať na spoločné prvky, ako aj tendencie, ktoré sa s týmito komunitami spájajú. V neposlednom rade bolo cieľom poukázať na problémy, ktorým v rámci administratívneho zberu údajov tieto skupiny dlhodobo čelia.

V uvedených okresoch sme zozbierali údaje o všetkých obciach, v ktorých evidujeme prítomnosť týchto komunít. Pri zbere údajov o týchto dvoch komunitách sme uplatnili jednotnú metodiku, z čoho vyplýva, že sme konzistentne aplikovali prístup evidovania údajov o goralskej komunite ako o samostatnej etnolingvistickej skupine. Zamýšľaným výsledkom je pokus o vytvorenie prvého uceleného súboru dát o zastúpení tejto skupiny v rámci jedného z regiónov, ktoré obýva. Náš výskum sme uskutočnili za priebežných konzultácií tejto metodiky so zástupcami Združenia Goralov Slovenska.

Projekt je pilotom pre potenciálne ďalšie, dlhodobé mapovanie tak goralských a rusínskych komunít v iných regiónoch, ako aj ďalších autochtónnych menších žijúcich na Slovensku. Rovnako má prostredníctvom svojich výstupov ambíciu iniciovať a prispievať do odbornej debaty v oblasti menšinových politík a zberu etnických dát. V neposlednom rade je jeho cieľom aj ďalšie budovanie výskumných a analytických kapacít v tejto oblasti.

Výskum bol realizovaný s finančnou podporou **Fondu na podporu kultúry národnostných menšín**.

Goralská komunita

Goralská komunita na Slovensku či v Poľsku nemá status oficiálnej národnostnej komunity. Ľudia s týmto typom regionálno-etnickej identity žijú na Slovensku od Čadce až po Starú Ľubovňu a tiež v poľskej pohraničnej oblasti Podhalie. Menšie goralské skupiny žijú aj v Česku a v rumunskej časti Bukoviny.⁶

V širšom zmysle slova termín goral (horal) označuje obyvateľa horskej oblasti. V užšom ide o jazykovú skupinu viažucu sa s vyššie uvedeným geografickým

6 Kontrík, A (2013) „Gorali na Kysuciach“. In: Jesenský, M. (red.) *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská, str. 163.

priestorom a historickým obdobím kolonizácie podľa valašského práva. Ideológia tu však zohráva dôležitú rolu, keďže Poľsko aj Slovensko majú zažité, praktizované vzorce komunikácie, pri ktorých implicitne kategorizujú Goralov ako Poliakov resp. Slovákov.⁷ Otázka, ku ktorému národu patria Goral, bol a je bodom stretov rôznych odborných aj subjektívnych pohľadov nie vždy nezávislých od aktuálnych politických potrieb.⁸

Existujú goralské nárečia, goralská sociálna, duchovná a materiálna kultúra, folklórne združenia, zdieľané a verejne deklarované povedomie, viažuce sa na spoločnú identitu a lokálnu históriu. V prípade tejto komunity sa však napriek tomu nedá v moderných dejinách označiť taká politicko-emanipačná iniciatíva, ktorá by priniesla významnejšie zmeny v jej statuse či inštitucionálnom ukotvení v niektorej z jej domovských krajín.

V prípade Goralov vzhľadom na takto popísanú nejednoznačnosť ich statusu ako skupiny môžeme aj napriek viacerým obsahovo rozsiahlym publikáciami z nedávneho obdobia⁹ hovoriť stále len o fragmentárnom zmapovaní situácie vzhľadom na chýbajúce údaje o používaní jazyka, významných rodákoch v obciach, existujúcich publikáciách či potrebách vo vzdelávaní.

Niektoré etnografické štúdie hornej Oravy ako aj regiónu Zamaguria¹⁰ označujú Goralov ako Slovákov hovoriacich goralským nárečím vychádzajúcim z poľského jazyka. Toto nárečie sa však odlišuje od goralčiny, ktorou sa hovorí na susednom Podhalí, a je diferencované aj v rámci lokálnej sebaidentifikácie („my godame po nasemu“).¹¹ Viacerí autori okrem toho označujú Goralov ako historicky bilingválnu skupinu, diferencujúcu sa práve na základe tohto javu od lokálnej slovenskej majority.¹²

7 Calahen Schneider, D. (2006) *Being Góral, Identity Politics and Globalization in Postsocialist Poland*. New York City: New York University Press.

8 Patek, Artur (2016) „Spiš v rokoch 1849 – 1918 v predvečer prvej svetovej vojny“. In: Homza, M. a Sroka, S. A. (red.) *Historia Scepusii Vol. II*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, str. 488.

9 Kolektív autorov (2013). *Goral. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská. Jagnešáková, M. (2013). *Goral na Orave*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne.

10 Podolák, J., (1972). *Zamagurie*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

11 Gronský, T., (1993). „Etnické povedomie Slovákov žijúcich v Poľsku. História a dnešok“. *Národopisné informácie 1993/2*, str. 29-36.

12 Jakubíková, K., (1980). „Interlokálne vzťahy goralských a negoralských obcí Oravy“.

Tradičnú goralskú kultúru vieme najlepšie definovať ako „prechodné slovensko-poľské kultúrne pásmo,“ čo však goralským regiónom nijakým spôsobom neodopiera ich etnografickú svojbytnosť, či kultúrnu unikátnosť. Ich jazyk sa z pohľadu takejto definície dá vnímať ako dialekt poľského jazyka, ktorý sa však natoľko vzdialil od poľských dialektov, až sa lingvisticky stal bližším miestnym slovenským nárečiam.¹³

Rusínska komunita

Rusínska komunita, ktorá žije v pohraničnej oblasti s Poľskom od Tatier (obec Osturňa) až po ukrajinskú hranicu (obec Ubl'a), je **treťou najväčšou národnostnou komunitou na Slovensku**. Podľa sčítania v roku 2021 bolo na Slovensku 63 556 Rusínov, počet ľudí ktorých môžeme považovať za Rusínov je však – tak ako v prípade každej menšiny na Slovensku – vyšší. Príslušníci tejto skupiny žijú aj na území Ukrajiny, Poľska, Srbska, Chorvátska a Rumunska, ale tiež v emigrantských komunitách USA a Kanady.

Rusíni sú viacerými autormi považovaní za príslušníkov ukrajinského, resp. aj ruského národa (tzv. Malorusi), pričom sa tieto teórie opierali o lingvistické, historické, alebo religionistické interpretácie (napr. príslušnosť ku gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi).¹⁴

Rovnako dominantné sú však v odbornom ako aj verejnom diskurze tendencie vnímať Rusínov ako samostatný, plne sformovaný národ, avšak bez vlastného štátneho útvaru. Podľa Magocsiho¹⁵ etnonymum Rusíni označuje samostatnú skupinu (popri Ukrajincoch, Bielorusoch a Rusoch) východoslovanských obyvateľov žijúcich na území strednej a východnej Európy, hlásiacich sa k východnej cirkvi (primárne gréckokatolíckej) hovoriacich rusínčinou, t.j. vlastným špecifickým jazykom. Názov

Národopisné informácie 1980/11, str. 267-279.

Servátka, M., (1993). „Výsledky doterajšieho bádania slovenského jazyka v Poľsku“.

Slavica Slovaca 1993/1-2, str. 228-234.

13 Kontrík, A. (2013) „Gorali na Kysuciach“. In: Jesenský, M. (red.) *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská, str. 139.

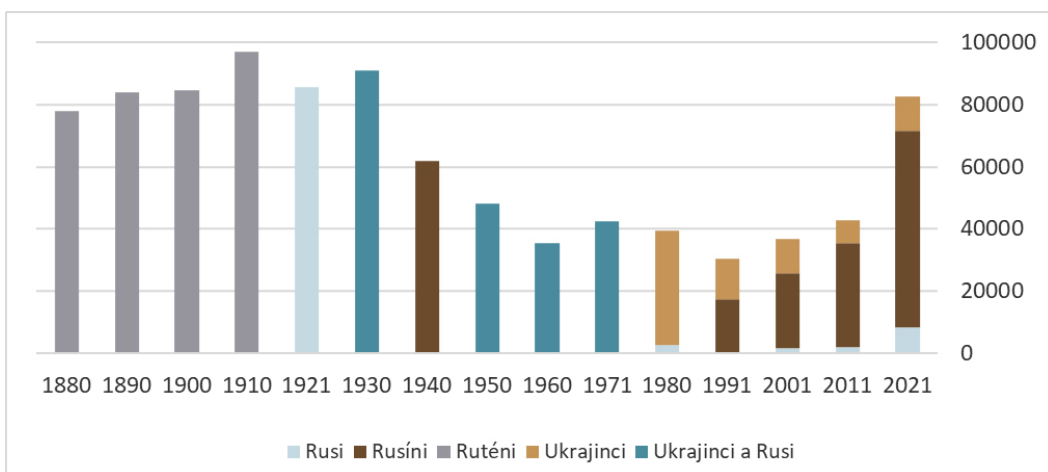
14 Šmigel', M. a Mušínska, A. (2017) „Rusíni-Ukrajinci na Spiši a proces ich presídlenia (opcie) do Sovietskeho zväzu“. In: Pollák, M. a Švorc, P. (red.) *Spišské exody v 20. storočí – rozšírené vydanie*. Levoča: Občianske združenie Krásny Spiš, str. 157.

15 Magocsi, P. R., (1994). *Rusíni na Slovensku*. Prešov: Rusínska obroda.

Rusín sa podľa Magocsiho odvodzuje od substantíva Rus označujúceho východnú náboženskú ale aj jazykovú príslušnosť (ruska vira, ruskyj jazyk).

Prítomnosť Rusínov na Slovensku sa historicky viaže na kolonizáciu podľa valašského práva,¹⁶ no rusínske národné povedomie sa podobne ako v prípade Slovákov viaže na štyridsiate roky 19. storočia, tzv. Jar národov.

Sporná identifikácia sa dá odsledovať aj na vývoji etnických kategórií na popis tejto skupiny naprieč sčítaniami. Kým staré uhorské sčítania do roku 1910 pracovali s etnonymom Rutén, prvé československé sčítania kmitali medzi rôznymi kategóriami ako ruská, karpatoruská, maloruská, ukrajinská, rusniacka a rusínska. Od roku 1950 nasledovala kategorizácia Rusínov pod nálepkou „Ukrajinci a Rusíni,“ k samostatnej rusínskej národnosti sa vrátilo až sčítanie v roku 1991. Porovnania hrubých čísiel jednotlivých sčítaní tak nehovoria iba o populačných tendenciách, ale najmä o spôsobe vykazovania tejto komunity. Tento jav sa do veľkej miery spája s historickými tendenciami kategorizovať Rusínov ako odnož ukrajinského či ruského národa.

Graf 1. Rusíni, Ruténi, Rusi a Ukrajinci na území dnešného Slovenska podľa sčítania obyvateľov v rokoch 1880 až 2021.¹⁷

¹⁶ Šmigel' a Mušinka (2017), str. 161.

¹⁷ V rámci výskumu sme vytvorili etnickú databázu obcí na základe dostupných dát. Pre vytvorenie našej databázy sme použili tieto zdroje: databáza „Népszámlálási Digitális Adattár“ (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/) (1880, 1890, 1900, 1910), databáza „Szlovákiai Magyar Adatbank“ (<https://telepulesek.adatbank.sk/>) (1921, 1930, 1970, 1991, 2001, 2011), databáza „Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021“ (<https://www.scitanie.sk/>) (2021). Ak nie je uvedené inak, citované dáta zo sčítania sú z tejto obecnej databázy. Pre účely tohto grafu sme použili tieto

Nedá sa preto čudovať tomu, že rusínske obce nie sú dosť dobre reprezentované ani v historických sčítaniach. Obce s výrazným podielom rusínskeho obyvateľstva „kmitajú“ medzi sčítaniami: jedna obec pribudne, druhá ubudne, len aby sa to potom v ďalšom sčítaní opäť vymenilo. Podľa takýchto dát je ľahko možné urobiť nesprávne analytické závery (viď tabuľka 1 nižšie). Dôvodom tohto „kmitania“ však nie je ozajstná demografická zmena, ale meniace sa odpovede obyvateľov na otázky štátu pod tlakom ich nie plne uznanej identity.

Obec	1880	1890	1900	1910	1921	1930
Kremná	245	225	0	194	2	189
Mníšek nad Popradom	0	0	254	216	0	22
Šarišské Jastrabie	936	26	841	949	534	758
Vislanka	289	304	6	311	63	117
Spolu	1470	555	1101	1670	599	1086

Tabuľka 1. Príklady meniaceho sa počtu Ruténov resp. Rusínov vo vybraných obciach okresu Stará Ľubovňa, historické sčítania obyvateľov 1880-1930.

V období socializmu bola rusínska komunita silno poznačená asimilačnou politikou socialistického štátu. Počas tohto obdobia totiž Rusíni čelili tlakom na zmenu nielen ich národnosti (na ukrajinskú/ruskú) ale aj vierovyznania (z gréckokatolíckeho na pravoslávne). Po páde socialistického režimu vznikli organizácie, ktoré v spoločensko-politickom spektre reprezentujú dva protistojace ideové prúdy, tzv. pro-rusínsky (Rusínska obroda) a pro-ukrajinský (Zväz Rusínov – Ukrajincov SR). Aj vďaka iniciatíve Rusínskej obrody sa v roku 1995 stala rusínčina kodifikovaným jazykom, a od školského roku 1997/1998 bola zavedená do vzdelávacieho systému Slovenskej republiky. Týmto krokom bol status rusínskej komunity na Slovensku povýšený na status národnostnej menšiny. Zväz Rusínov – Ukrajincov SR naopak presadzuje prístup používania ukrajinského spisovného jazyka v školách a kultúrnych inštitúciách a napĺňania národnostno-kultúrnych a jazykových potrieb Rusínov-Ukrajincov ako jednej národnostnej entity.

dodatočné zdroje: Tišliar, P. (2014) „Odras národnostnej politiky Slovenskej republiky (1939 – 1945) v štatistickej praxi“. In: Tišliar, P. a Šprochová, T. (red.) Populačné štúdiá Slovenska 4. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., str. 34.

Šprocha, B. (2014) „Populačný vývoj národnostných menšín na Slovensku po druhej svetovej vojne“. In: Tišliar, P. a Šprochová, T. (red.) Populačné štúdiá Slovenska 4. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., str. 193.

Aj v dôsledku týchto tlakov ani v súčasnosti nemáme celkom jasný pohľad na to, ktoré obce sú obývané touto menšinou (nad rámec oficiálnych údajov sčítania), ako je v nich v súčasnosti rozšírené používanie jazyka tejto menšiny, aké sú tam kultúrne pamiatky, kto sú rodáci týchto obcí atď. Existujú fragmenty (menšie aj väčšie), no zatiaľ sa napriek uvedenému nevytvoril jednotný rámec, ktorým by sme vedeli poriadne vyrozprávať príbeh jednotlivých rusínskych komunít od roku 1920 po rok 2020. Rusínčina navyše patrí dnes do skupiny zraniteľných jazykov v Európe.¹⁸

Zamagurie má pre identitu Rusínov osobitnú dôležitosť ako domov pomyselnej najzápadnejšej rusínskej obce Osturňa. V minulosti bolo preto Zamagurie niekoľkokrát považované za západný východiskový bod pre politické vymedzenie rusínskeho teritória „od Osturne po Jasiňu“ (napr. historikom Nikolajom Beskydom či gubernátorom Grigorijom Žatkovičom).¹⁹

Ostatné národnostné komunity regiónu

Popri dvoch hlavných skúmaných národnostiach bolo Zamagurie tradične domovom aj ďalších národností. Ich príbehy, ako aj ich interakcie s Goralmi a Rusínmi, sú neodmysliteľnou súčasťou skúmanej témy.

Prítomnosť **nemeckej komunity** sa na Slovensku viaže na kolonizáciu podľa šoltýskeho práva. Väčšina spišských miest a obcí, Zamagurie nevynímajúc, bola založená práve v tomto období.

V dvadsiatom storočí boli Nemci z tohto priestoru vysídlení. Tento proces bol zavŕšený v období krátko po druhej svetovej vojne. V poslednom sčítaní obyvateľstva v roku 2021 sa k nemeckej menšine na Slovensku prihlásilo 8573 osôb, v cieľových okresoch to bolo 725 osôb.

Nemecké obce boli po odsune nemeckého obyvateľstva v štyridsiatych rokoch osídlené obyvateľstvom susedných obcí, ale do veľkej miery aj Rómami, ktorí v súčasnosti tvoria majoritu niektorých z nich. Medzi takéto obce patria Holumnica, Lomnička, Podhorany, Toporec a ďalšie.

18 Mušinka, M. a Mušinka, A. (2011) *Národnostná menšina pred zánikom?* Prešov: Spoločnosť pre výskum a rozvoj minoritných skupín – Minoritas, str. 7.

19 Švorc, P. (1996) *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Prešov: Universum.

Rómska komunita je druhou najväčšou menšinovou komunitou v Slovenskej republike. Podľa posledných odhadov z Atlasu rómskych komunít 2019²⁰ žije v súčasnosti na Slovensku približne 450 tisíc Rómov, čo je vyše 8 % celkového obyvateľstva krajiny.

V regióne Zamagurie je zastúpenie príslušníkov tejto menšiny relatívne nízke. Napriek tomu má rómska komunita v regióne Zamaguria väčšinové zastúpenie v niekoľkých obciach. Sú to okrem vyššie uvedených aj ďalšie, pôvodne nemecké obce ako Ihľany, Krížová Ves, Podhorany a ďalšie.

Tradičnou menšinou na skúmanom území je aj **židovská komunita**, ktorá sa na území skúmaného regiónu usadila vo väčšom počte od 18. storočia.²¹ Početnosť tejto komunity bola v skúmanom regióne v období 1880 - 1930 podľa dobových sčítaní obyvateľstva medzi 2700 a 3200 obyvateľov, čo na danom území tvorilo 5 % obyvateľstva. V tomto období prebiehala urbanizácia miestnych židovských komunít, s posilnením mestských komunít na úkor dedinských (pri zachovaní celkovej veľkosti komunity). Na prahu druhej svetovej vojny, v roku 1930, sa k židovskému náboženstvu hlásilo v regióne 2711 ľudí, z toho najväčšie komunity boli v Kežmarku (1166 osôb), Starej Ľubovni (351), Spišskej Starej Vsi (218), Podolínci (169) a Spišskej Belej (157).

Dnes, 80 rokov po tragických udalostiach holokaustu, žije v obciach nášho výskumu podľa sčítania v roku 2021 deväť ľudí židovského vierovyznania.

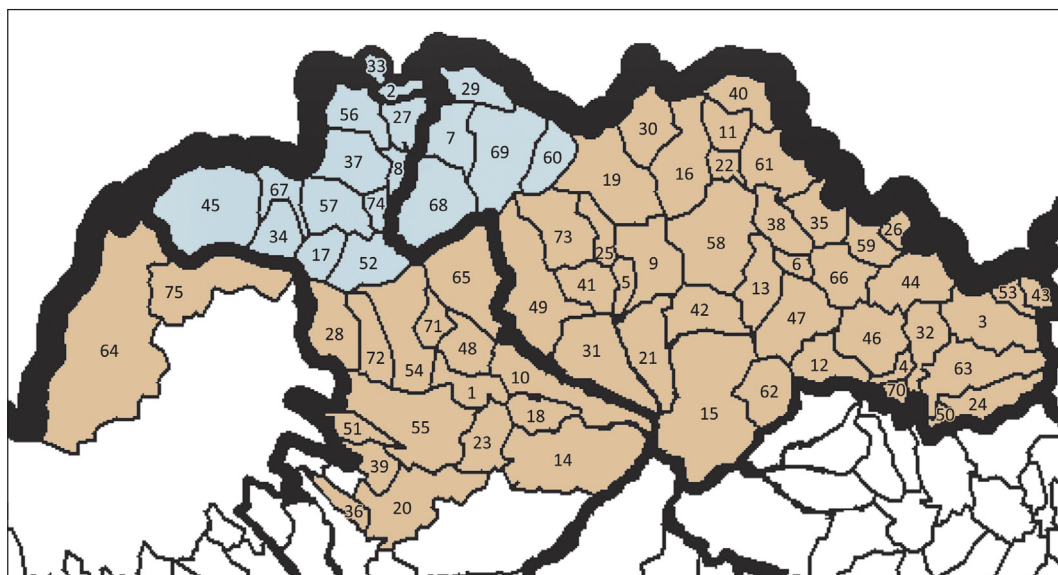
Územie výskumu

Čo sa v rámci výskumu rozumelo pod pojmom Zamagurie? Z čisto geografického hľadiska ide o územie na sever od Spišskej Magury, vrátane územia ktoré po roku 1918 pripadlo Poľsku (tzv. Poľský Spiš). Podľa definície by sme našli 17 obcí na slovenskej strane (v okresoch Kežmarok a Stará Ľubovňa) a 14 obcí na poľskej strane. Všetky tieto lokality sú súčasťou bývalej Spišskej župy.

20 Ravasz, Á., Kovács, L. a Markovič, F., (2020). *Atlas rómskych komunít 2019*. Bratislava: Veda.

21 Kormošová, R. (2017) „Židia na Spiši a ich exody“. In: Pollák, M. a Švorc, P. (red.) *Spišské exody v 20. storočí – rozšírené vydanie*. Levoča: Občianske združenie Krásny Spiš, str. 93.

Pre účely nášho prieskumu sme však použili inú definíciu. Rozhodli sme sa sústrediť iba na slovenskú stranu, Poľský Spiš nechajúc na prípadnú ďalšiu fázu výskumu. Územie sme však z dôvodu zachovania kompaktnosti lokálnej goralskej a rusínskej komunity rozšírili o všetky goralské a rusínske obce zmienených okresov Kežmarok a Stará Ľubovňa. Do skúmaného územia sme zahrnuli aj dve goralské obce úplne severného cípu okresu Poprad – Tatranskú Javorinu a Ždiar, ktoré formujú teritoriálnu kontinuitu so Zamagurím.²² Vykresľuje sa tak kontinuálne územie, ktoré siaha od Tatranskej Javoriny na západe až po Obručné (hranicu s okresom Bardejov) na východe. Severnú hranicu skúmaného územia tvorí štátna hranica s Poľskom, a južná hranica je zhruba určená mestom Kežmarok a potom južnou hranicou okresu Stará Ľubovňa.

Mapa 1. Územie skúmané v rámci výskumu Atlas rozmanitosti Zamaguria. Geografické (užšie) Zamagurie označené modrou, celé územie výskumu hnedou farbou.

²² Z výskumu sme naopak vynechali tretiu goralskú obec okresu Poprad – Liptovskú Tepličku, ktorá naopak susedí s Horehronským klastrom obcí.

1	Bušovce
2	Červený Kláštor
3	Čirč
4	Ďurková
5	Forbasy
6	Hajtovka
7	Halogovce
8	Havka
9	Hniezdne
10	Holumnica
11	Hraničné
12	Hromoš
13	Chmeľnica
14	Ihľany
15	Jakubany
16	Jarabina
17	Jezersko
18	Jurské
19	Kamienka
20	Kežmarok
21	Kolačkov
22	Kremná
23	Krížová Ves
24	Kyjov
25	Lacková
26	Legnava
27	Lechnica
28	Lendak
29	Lesnica
30	Litmanová
31	Lomnička
32	Ľubotín
33	Majere
34	Malá Franková
35	Malý Lipník
36	Malý Slavkov
37	Matiašovce
38	Matysová

39	Mlynčeky
40	Mníšek nad Popradom
41	Nižné Ružbachy
42	Nová Ľubovňa
43	Obručné
44	Orlov
45	Osturňa
46	Plaveč
47	Plavnica
48	Podhorany
49	Podolínec
50	Pusté Pole
51	Rakúsy
52	Reľov
53	Ruská Voľa nad Popradom
54	Slovenská Ves
55	Spišská Belá
56	Spišská Stará Ves
57	Spišské Hanušovce
58	Stará Ľubovňa
59	Starina
60	Stráňany
61	Sulín
62	Šambron
63	Šarišské Jastrabie
64	Tatranská Javorina
65	Toporec
66	Údol
67	Veľká Franková
68	Veľká Lesná
69	Veľký Lipník
70	Vislanka
71	Vojňany
72	Výborná
73	Vyšné Ružbachy
74	Zálesie
75	Ždiar

Typy obcí

V rámci tohto priestoru sme predbežne rozdelili obce na jednotlivé typy podľa „tradičného obyvateľstva,“ t.j. obyvateľstva, ktoré dominovalo v obci pred veľkými demografickými zmenami 20. storočia. Vychádzali sme z dostupnej literatúry, ako aj z výsledkov sčítaní obyvateľov: uhorských sčítaní z rokov 1880, 1890, 1900 a 1910, československých sčítaní z rokov 1921 a 1930, ako aj geografických popisov Eleka Fényesa.²³ Aj keď v údajoch medzi jednotlivými sčítaniami môžu byť veľké výkyvy, vieme si z nich urobiť všeobecný obraz o tom, aký typ obyvateľstva v daných obciach žil v 19. storočí, ako aj na začiatku 20. storočia.

Prvý typ obcí sú **rusínske obce**. Obec sme *predbežne* kategorizovali ako tradične rusínske v prípade, ak aspoň jeden z hore uvedených zdrojov vykázal rusínsku majoritu v danej lokalite.²⁴ Tieto obce sa dajú identifikovať aj na báze gréckokatolíckeho vierovyznania tamojších obyvateľov, aj keď to nemusí platiť deterministicky. Z našich dokopy 75 skúmaných obcí sme ako rusínske identifikovali 28.

Druhý typ tvoria obce, ktoré sme predbežne klasifikovali ako **goralské obce**. Tu sme sa nevedeli spoliehať na dáta zo sčítaní, nakoľko žiadne z uvedených zdrojov Goralov neklasifikoval ako osobitnú kategóriu obyvateľstva. Pre našu predbežnú kategorizáciu sme sa preto spoliehali na dostupnú odbornú literatúru,²⁵ s úmyslom otestovať jej tvrdenia terénnym výskumom. Takýchto obcí sme identifikovali 32.

Ďalším typom obcí sú **nemecké obce**, ktoré by však v súčasnosti – po vystaňovaní väčšiny nemeckého obyvateľstva – bolo možné charakterizovať ako post-nemecké.²⁶ Tieto obce sa dajú podľa hore uvedených zdrojov ľahko identifikovať podľa počtu nemeckých obyvateľov, a sčasti aj podľa evanjelického vierovyznania tamojších obyvateľov. Ich počet je 12. Je dôležité spomenúť, že v niektorých obciach

23 Fényes, E. (1847) *Magyarország leírása*. Pest: Beimel.

Fényes, E. (1851) *Magyarország geographiai szótára*. Pest: Kozma Vazul.

24 V prípade obcí, ktoré mali v danom období viaceré samostatné časti, sme skúmali všetky tieto osobitne. Vo väčšine prípadov sme videli konvergenciu v národnostnom zložení dnešných obecných častí, no v niektorých prípadoch aj výrazné rozdiely – napríklad v prípade obce Ihľany, ktoré sa skladajú z tradične rusínske hovoriacej obecnej časti Stotince, a tradične nemecky hovoriacej časti Majerka.

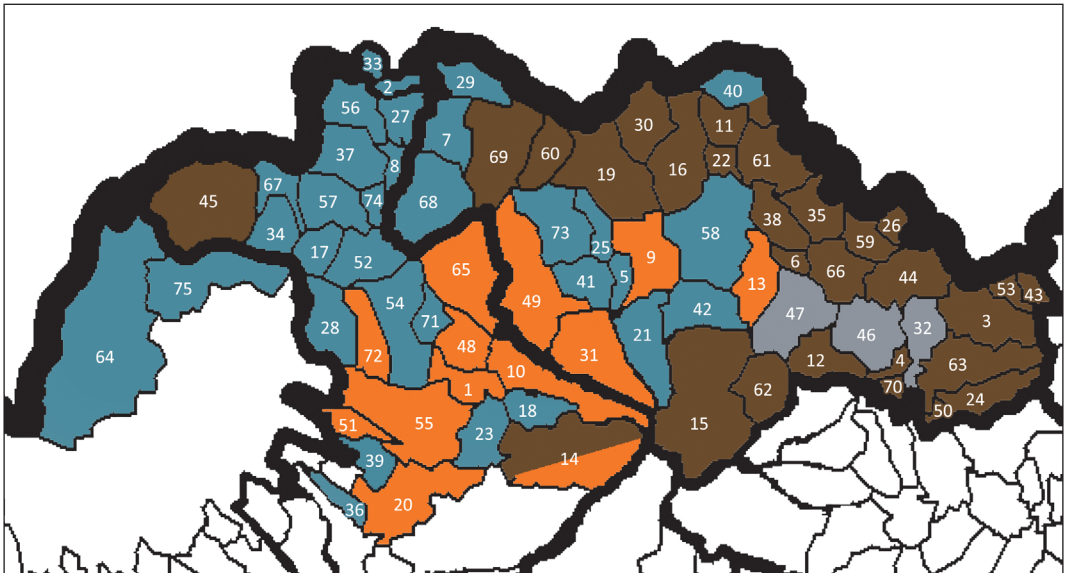
25 Vid'. napríklad Dudášová-Kriššáková, J. (1993) *Goralské nárečia*. Prešov: Prešovská univerzita.

26 Až na výnimku obce Chmeľnica, ktorá si dodnes zachovala časť nemeckého obyvateľstva.

žilo už pred rokom 1945 zmiešané goralsko-nemecké obyvateľstvo. Tieto obce sme vzhľadom na zameranie výskumu a kontinuitu osídlenia kategorizovali (pre účely výskumu) ako goralské.

Posledný typ obcí tvoria tradične **slovenské obce**. Možno paradoxne je ich počet na tomto území minimálny. Obce sme operatívne definovali ako slovenské, ak sme v nich neidentifikovali goralskú, nemeckú ani rusínsku komunitu. Takéto obce sme našli iba 3 a nachádzajú sa vo východnej časti okresu Stará Ľubovňa.

V prípade dvoch obcí sme zistili výrazné etnické rozdiely medzi obecnými časťami. Ide o obec Ihľany, ktorá sa skladá z dvoch pôvodne samostatných dedín, rusínskych Stotiniac a (post-) nemeckej Majerky. Druhým príkladom je obec Mníšek nad Popradom, ktorá pozostáva z viacerých lazov, časť ktorých má rusínsku, časť goralskú identifikáciu. Osobitne zaujímavým príkladom sú okresné mestá Kežmarok a Stará Ľubovňa, kde – ako v typických spádových mestách – sa miešajú rôzne skupiny obyvateľstva. Tieto prípady sme sa snažil spracovať osobitne senzitívne, čo sa pokúsime detailnejšie popísať v časti približujúcej zistenia z týchto dvoch miest.

Mapa 2. Počiatočná charakterizácia skúmaných obcí. Modrá – goralské obce.
Hnedá – rusínske obce. Oranžová – (post-)nemecké obce.
Šedá – slovenské obce. Legenda obcí je uvedená na str. 11.

Metodika výskumu

Metodika výskumu bola do veľkej miery inšpirovaná sociografickým mapovaním Atlasu rómskych komunít,²⁷ aspektami mapovania kultúrnych prvkov z Etnografického Atlasu Slovenska,²⁸ ale aj iných výskumov menšinových komunít.

Kým Atlas rómskych komunít však sleduje najmä sociálne a priestorové záležitosti, Atlas rozmanitosti Zamaguria sa zameriava na niektoré vybrané prvky a javy podieľajúce sa na formovaní etnickej identity ako **používanie jazyka, menšinovú kultúru, školstvo, vierovyznanie, kultúrne pamiatky**.

Cieľom zberu je zmapovať **aktuálny stav** týchto vybraných ukazovateľov etnickej príslušnosti, respektíve kultúrnej rozmanitosti v rámci všetkých goralských a rusínskych komunít v regióne Zamagurie. Zber je primárne **sociologický**, to znamená, že sme zbierali dáta na celokomunitnej úrovni a zaznamenávali všeobecné tendencie (nesnažili sme sa o dokumentáciu celého rozsahu rozmanitosti).

Zber sa vykonával **osobným opytovaním** a triangulačnou metódou. To jest, boli uskutočňované osobné rozhovory s ľuďmi, ktorí poznajú obce, a **všetky informácie boli overené minimálne z dvoch vzájomne nezávislých zdrojov**, ideálne aj z viacerých. Ak sa zdroje zhodli, informácia bola považovaná za validnú; v prípade ich nezhody sme hľadali ďalšie zdroje na verifikáciu.

Primárnymi respondentmi boli ľudia z rôznych oblastí kultúrneho a spoločenského života daných miest a obcí, a to z územnej samosprávy (primátori, starostovia, prednostovia úradov, poslanci, dlhoroční zamestnanci miestnych úradov), miestneho školstva (riaditelia a učitelia škôl so zameraním na výučbu regionálnej výchovy), kultúrnej sféry (múzea, osvetové pracoviská, folklórne súbory, občianske združenia), ako aj iné zaujímavé osoby (autori publikácii a monografií, kňazi, regionálni historici, kronikári, etnológovia, archivári, osobnosti obce, bývalí starostovia a poslanci miestnej samosprávy).

27 Radičová, I., et al. (2004). *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. Autori tohto projektu pracovali na najnovšom vydaní Atlasu rómskych komunít (2019).

28 Kolektív autorov (1990). *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Veda.

Tri rozhovory uskutočnené s relevantnými respondentami pre danú obec (spomeďzi zástupcov uvedených v predošlom odseku) boli považované za ideálne, dva za hraničné splnenie podmienky. V niektorých prípadoch, najmä v prípade nezhody medzi informátormi, sa uskutočnil aj štvrtý rozhovor, resp. opakovaný zber dát. Dotazník sme testovali v auguste 2021 v štyroch obciach regiónu formou terénnej práce stážistov Inštitútu Mateja Bela.

Respondenti boli v rámci oslovenia oboznámení s **výskumným zámerom**, ten im bol elektronicky odoslaný v osobitnom dokumente. Rozhovory, ak s tým respondentmi súhlasili, boli nahraté pre možnosť neskoršieho overovania.

Pre každú obec zahrnutú do zisťovania bol autormi výskumu pripravený predbežný profil obce, ktorý obsahoval demografické údaje o obci z verejných databáz Štatistického úradu Slovenskej republiky ako aj údaje z predošlých sčítaní obyvateľstva. Pri terénnej návšteve boli údaje v týchto profiloch overované, údaje dopĺňané, najmä za spolupráce zamestnancov obecných úradov.

Pre relevantné obecné časti (napr. Stará Ľubovňa – časť Podsadek) boli vytvorené osobitné vzorové profily, pričom v rozhovore s respondentmi boli kladené otázky vzhľadom na všetky obecné časti.

S každým respondentom bol na mieste vyplnený dotazník elektronickou formou, alebo fyzicky, s tým, že digitalizácia dotazníka prebehla až následne. Možnosťou bolo aj na mieste iba nahrať rozhovor a neskoršie vyplniť dotazník doma.

Hotové dotazníky boli následne zakódované do databázy, ktorá je jedným z hlavných výstupov projektu. Riadky databázy tvoria relevantné obce a obecné časti.

Etnická identifikácia

Pri zisťovaní sme pracovali s **pripísanou etnicitou**, čiže sme sa držali postupu, kde boli jednotlivým obciam zaradeným do zisťovania pripisované **etnické kategórie**, primárne referujúce na **jazyk**, ktorým sa v obci v **prevažnej miere** rozpráva.

Takýmto spôsobom mohli respondenti označiť obec, za ktorú s nimi bol vyplňaný dotazník ako **goralskú**, **rusínsku**, **nemeckú** alebo **slovenskú** obec. Následne bol respondentovi daný dotazník, ktorý zodpovedal vybranej kategórii. To znamená, že zisťoval aspekty zodpovedajúceho jazyka, resp. národnosti.

Týmto spôsobom boli etnické kategórie aj po vzore Atlasu rómskych komunít pripísané **celým obciam**, bez ohľadu na to koľko ľudí sa v nich hlási – identifikuje s danou etnickou identitou.

Po vyplnení dotazníka bol respondent požiadaný o pripísanie týchto kategórií **okolitým obciam** o ktorých mal túto vedomosť, čím došlo k sekundárnej triangulácii údajov získaných za referenčné obce.

Logistika zberu dát

Zber údajov prebiehal od augusta 2021 do januára 2022 a realizoval ho v plnom rozsahu jeden výskumný pracovník, ktorý pochádza zo skúmaného regiónu, pozná miestne pomery a plynule rozpráva po goralsky aj po rusínsky. V prvých mesiacoch výskumnej činnosti sa zber konal výlučne osobným opytovaním v teréne. Relevantnosť údajov bola v určitých prípadoch overovaná prostredníctvom ďalších zdrojov, primárne z publikácií a monografií skúmaných miest a obcí.

Z dôvodu nepriaznivého vývoja prebiehajúcej pandémie Covid-19 nebol v období mesiacov november 2021 – január 2022, v určitých prípadoch, možný samotný zber dát priamo v teréne. Získavanie informácií od respondentov prebiehalo, podľa možností, okrem osobného opytovania v mestách a obciach, aj telefonicky a elektronickou formou, čiže zaslaním dotazníka na e-mailovú adresu opytovaného. V prípade telefonickej a on-line formy získavania dát bol respondentovi vopred oznámený zámer a cieľ projektu, podobne ako pri terénnom výskume. Je potrebné podotknúť, že výskumný pracovník aj popri tejto doplnkovej komunikácii osobne navštívil všetky skúmané obce.

Terénny prieskum bol zacielený na 75 obcí. Pre každú obec bol vopred pripravený predbežný súbor informácií, tzv. „profil obce,“ ktorý obsahoval najdôležitejšie štatistické údaje. Pri terénnej návšteve sa overovali a doplňovali dáta v týchto profiloch, zväčša na mestských a obecných úradoch. Pre relevantné mestské/obecné časti, kde bola prítomnosť koncentrácie obyvateľstva aspoň 30 domácnosti (napr. Mníšek nad Popradom – časť Pilhov, Ihľany – časť Stotince a ďalšie) sa robil dotazník na každú obecnú časť osobitne.

Rozhovory s respondentmi sa viedli na základe pripraveného dotazníka, ktorý bol vytvorený za účelom získania štandardizovaných údajov. Ako už bolo spomenuté,

pri oslovení respondentov sme ich vopred oboznámili s výskumným zámerom. S každým respondentom sa vyplňal rovnaký dotazník, ku všetkým relevantným obciam alebo ich častiam. Príslušné údaje výskumný pracovník zaznamenával do spoločnej databázy. Odpovede konkrétnych osôb boli anonymizované. Údaje sa sumarizovali a kategorizovali len podľa identifikátorov jednotlivých obcí.

Výskumný pracovník pracoval so štyrmi typmi dotazníkov, a to pre obec: goralskú, rusínsku, nemeckú (obec, v ktorej do roku 1945 dominovalo nemecké obyvateľstvo) a slovenskú.

V dotazníku pre goralské a rusínske obce boli otázky zamerané na oblasti – etnická identita obce, odhadované percento obyvateľov rozumejúcich jazyku a odhadované percento obyvateľov používajúcich jazyk (obe tieto otázky sme sa pýtali separátne pre deti a dospelé obyvateľstvo), odhadovaný podiel príslušníkov ostatných etnografických skupín, prítomnosť kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií, známych rodákov z obce, pamätihodností, živej kultúry, etnickej skladby susedných obcí a demografické údaje.

V prípade všetkých otázok týkajúcich sa početností a podielov pracujeme s kvalifikovaným odhadom respondentov, čo uvádzame aj pri predstavovaní jednotlivých zistení tohto výskumu.

Dotazník pre ostatné obce Zamaguria – slovenské a nemecké obce, obsahoval tožné otázky v oblasti demografie, zisťovania stavu goralskej a rusínskej komunity v obci v súčasnosti. V dotazníku pre nemecké obce sa kládol dôraz aj na dosídlenie obyvateľstva v obci po roku 1945.

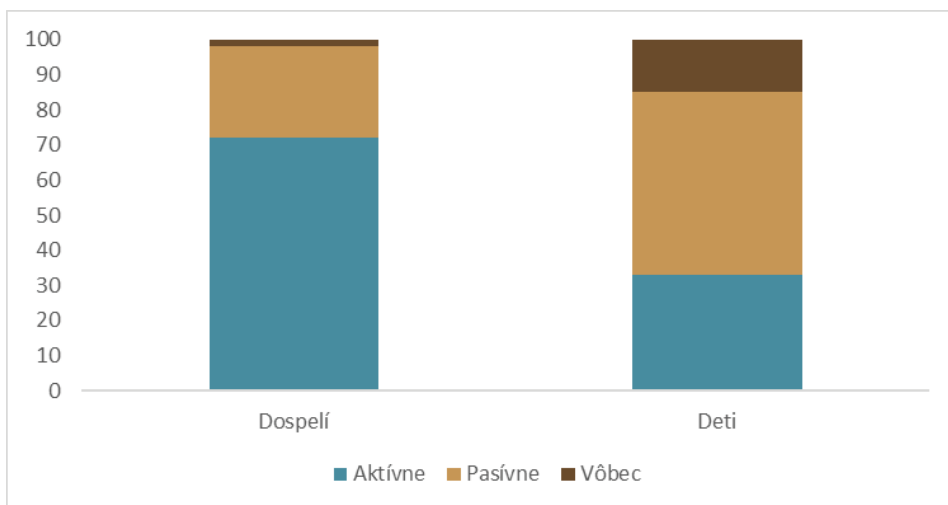
Základné výsledky výskumu

Goralské obce

Do kategórie goralských obcí sme pôvodne zaradili 32 obcí, no po prvotnom zbere dát sme urobili zmeny v kategorizácii tak, že vo vzorke zostalo 29 obcí.²⁹ V prípade obce Mníšek nad Popradom, ktorá pozostáva z viacerých obecných častí (kopaníc), sme sa rozhodli sústrediť na celkový profil obce, a príbeh lokality sme spracovali v neskoršej časti tejto analýzy. Viaceré ďalšie obce majú relevantné, odčlenené obecné časti (Lechnica-Smerdžonka, Matiašovce-Potok, Spišská Stará Ves-Lysá nad Dunajcom), no nakoľko zdieľajú demografický profil s materskými obcami, rozhodli sme sa ich analyzovať spolu s nimi.

Naším prvým zistením na základe uvedených odhadov respondentov je významná, dodnes trvajúca prítomnosť goralských nárečí v týchto obciach. Goralským nárečiam podľa respondentov rozumie takmer každý obyvateľ týchto obcí (priemer obcí 99 %), aktívne ich používa 73 %. Znamená to, že existuje 26 % obyvateľov, ktorí ovládajú goralčinu iba pasívne. Horšie to je v prípade obyvateľov vo veku do 18 rokov. V ich prípade je to 89 %, ktorí podľa respondentov z obcí rozumejú miestnym goralským nárečiam, čo je o 10 % bodov menej, ako u dospelých. No iba 38 % detí aj aktívne rozpráva po goralsky, čo znamená že jednak existuje 51 % detí, ktorých znalosť goralčiny je iba pasívna, a tiež že až o 34 % bodov menej detí rozpráva aktívne po goralsky, ako je to medzi dospelými. Ide o výrazný medzigeneračný pokles v používaní goralčiny v skúmaných obciach.

²⁹ Vypadli obce Jurské, Krížová Ves, Malý Slavkov a mesto Kežmarok, no pribudla obec Hraničné. S príbehmi týchto obcí sa budeme zaoberať neskôr. Finálny zoznam goralských obcí: Červený Kláštor, Forbasy, Haligovce, Havka, Hraničné, Jezersko, Kolačkov, Lacková, Lechnica, Lendak, Lesnica, Majere, Malá Franková, Matiašovce, Mlynčeky, Mníšek nad Popradom, Nižné Ružbachy, Nová Ľubovňa, Reľov, Slovenská Ves, Spišská Stará Ves, Spišské Hanušovce, Tatranská Javorina, Veľká Franková, Veľká Lesná, Vojňany, Vyšné Ružbachy, Zálesie, Ždiar.

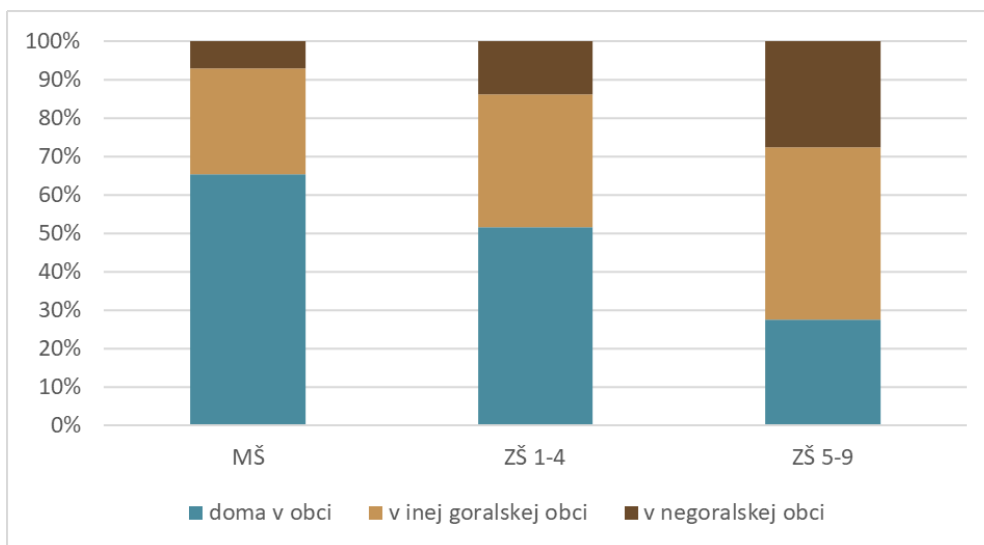

Graf 2. Znalosť goralského jazyka v skúmaných goralských obciach, %.

Nakoľko goralská národnosť na Slovensku nie je uznaná ako „oficiálna,“ goralské obce nemôžu využiť zákonom garantované možnosti dvojazyčnosti. Ide o prvky ako dvojazyčné tabule na vstupoch do obce, dvojazyčné označovanie úradov, dvojazyčná komunikácia úradov smerom k občanov a podobne.

Aj keď komunikácia na úradoch je podľa respondentov de facto možná na takmer každom skúmanom obecnom úrade (97 %), v niektorých obciach túto možnosť zväčša využívajú iba starší ľudia. Nápisy či inú formu „oficiálnej“ goralskej komunikácie na základe zistení výskumu uvidíte iba náznakovo, prevažne v expozičných priestoroch (obecné múzeum Lacková, dom miestnych tradícií Nižné Ružbachy, stála expozícia Vyšné Ružbachy a pod.).

Na Slovensku neexistuje goralské školstvo – neexistujú ani minimálne predpoklady na jeho vytvorenie (kodifikácia jazyka, výučba učiteľov, rámcové učebné plány atď.). Dá sa však povedať, že väčšina detí z goralských obcí chodí do škôl, kde sú spolu s rovesníkmi z rovnakého jazykového prostredia. Deti z až 93 % skúmaných obcí chodia do škôlky vo vlastnej obci, alebo v blízkej goralskej obci. Podobnú tendenciu (86 %) vidíme na prvom stupni základnej školy, a väčšina (72 %) do takéhoto prostredia chodí aj na druhom stupni.

Graf 3. Lingvistické prostredia školstva pre deti z goralských obcí, %.

Výučba o goralskej kultúre existuje v niektorých školách formou krúžkov, detských folklórnych súborov a prostredníctvom vyučovacieho predmetu regionálna výchova. Prístup k takejto forme zachovania kultúry majú deti z niečo vyše tretiny skúmaných obcí (34 %).

Gorali na Slovensku nemajú cirkev, ktorá by bola pre nich špecifická (tak, ako napr. v prípade Rusínov gréckokatolícka resp. pravoslávna cirkev). Naopak, prevažne zdieľajú rímskokatolícku vieru blízko žijúcej slovenskej (resp. na druhej strane hranice: poľskej) majority. Rímskokatolícku cirkev nájdeme v každej zo skúmaných obcí, prevažná hustota obradov je denná (55 %) alebo niekoľkokrát týždenne (28 %). Obrady a spovede sa taktiež konajú prevažne v slovenčine. V 24 % skúmaných goralských obcí respondenti uviedli, že určití ľudia, prevažne staršie osoby, sa spovedajú aj v goralskom nárečí.

Popri rímskokatolíckej viere sa minoritne objavujú evanjelické cirkvi, a to v troch obciach obývaných pred veľkými demografickými zmenami 20. storočia zmiešaným goralsko-nemeckým obyvateľstvom (Červený Kláštor, Slovenská Ves, Vojňany).

Goralské obce sú z hľadiska menšín pomerne jednoliate. Rómske komunity sú v nich zriedkavé, aj keď o ich koncentrovanej prítomnosti vieme najmä v Kolačkove

(38 %), Jezersku (31 %) ³⁰ a Slovenskej Vsi (16 %). Výraznejšie rusínske komunity sme našli v desiatich obciach (34 %), ich podiel však neprekročil 10 %, ich počet 20 osôb. Nevieme o väčšej nemeckej komunite, ktorá by dnes existovala v skúmaných goralských obciach.

V rámci výskumu sme dokumentovali aj kultúrnu rozmanitosť týchto obcí, vrátane pamätihodností, sôch a pamätníkov, významných rodákov a osobností, podujatí, združení, priezvisk a kníh o obci. Cieľom je vytvorenie skúmateľného katastra kultúry týchto lokalít. Údaje sú dostupné v rámci rozšírenej databázy výskumu.

Rusínske obce

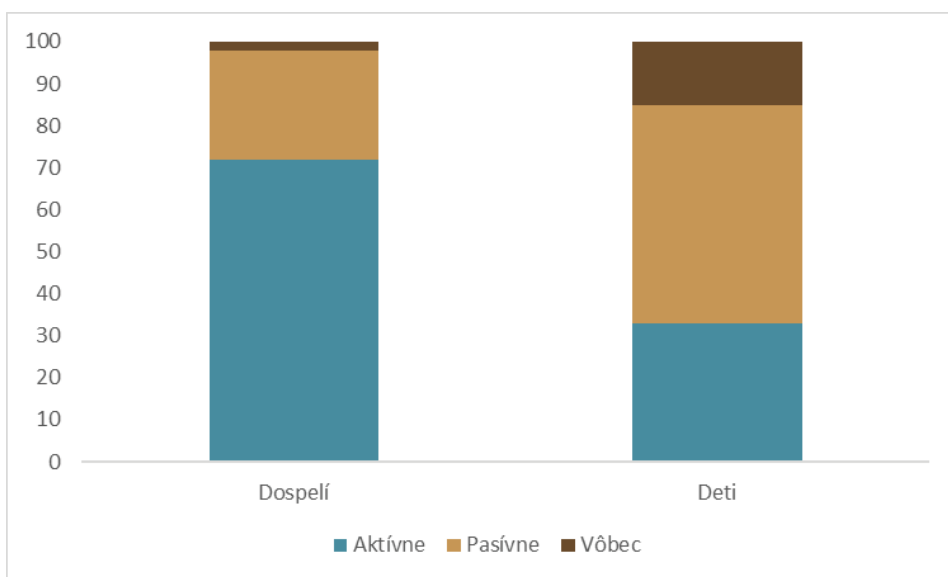
Do kategórie rusínskych obcí sme na úvod výskumu zaradili 28 lokalít, po zbere dát sme však tento odhad zmenili na 25. ³¹ V prípade dvoch obcí sme sa rozhodli sústrediť sa iba na časť obce. Obec Ihľany pozostáva z dvoch historicky separátnych častí Majerka a Stotince, pričom rusínska komunita bola založená v druhej z nich. (Majerka bola pôvodne nemecká a potom etnicky slovenská obec.) V prípade skúmaných 25 obcí v tejto kategórii ide prevažne o lokality okresu Stará Ľubovňa, až na výnimku obcí Ihľany-Stotince a Osturňa v okrese Kežmarok. ³²

Naše prvotné hlavné zistenie v prípade týchto obcí je vysoká miera zachovanosti rusínčiny medzi obyvateľmi. Podľa respondentov výskumu rozumie medzi dospelými rusínčine v priemere až 98 % obyvateľov. Po rusínsky hovoriť vie pritom v priemere 72 % (čo znamená, že pasívnu rusínčinu má 26 % obyvateľov). V prípade detí, rusínčine rozumie 85 % (čo je o 13 % bodov menej ako u dospelých), a hovorí ňou iba 33 % (čo jednak znamená, že až 52 % všetkých detí má iba pasívnu rusínčinu, a tiež to, že aktívnu rusínčinu má o 39 % menej detí, ako dospelých). Podľa výsledkov nášho výskumu, hore uvedená charakterizácia rusínčiny ako zraniteľného jazyka je plne oprávnená.

30 Jezersko oficiálne rómsku populáciu nemá. Rómovia síce bývajú „de facto“ v obci, ale katastrálne spadajú do obce Spišské Hanušovce.

31 Vypadli obce Hraničné, Hromoš a Pusté Pole, s ich príbehmi sa budeme zaoberať neskôr. Finálny zoznam rusínskych obcí: Čirč, Ďurková, Hajtovka, Ihľany – časť Stotince, Jakubany, Jarabina, Kamienka, Kremná, Kyjov, Legnava, Litmanová, Malý Lipník, Matysová, Obručné, Orlov, Osturňa, Ruská Voľa nad Popradom, Starina, Stráňany, Sulín, Šambron, Šarišské Jastrabie, Údol, Veľký Lipník, Vislanka.

32 Špecifickú etnickú identifikáciu Osturne riešime v neskoršej kapitole.

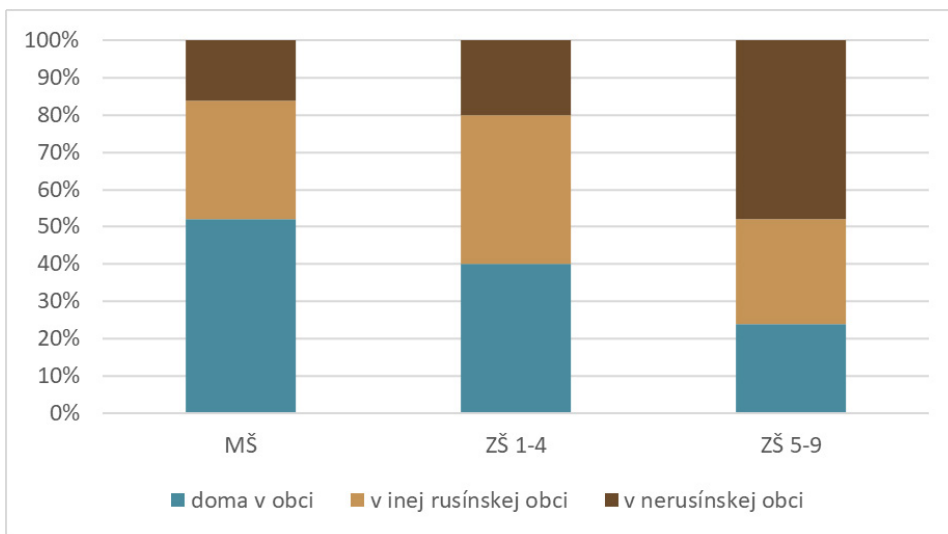

Graf 4. Znalosť rusínskeho jazyka v skúmaných rusínskych obciach, %.

Jeden z dôvodov ústupu rusínčiny je chýbajúca dvojjazyčná infraštruktúra. Iba štyri zo skúmaných obcí mali k roku 2021 právo na používanie dvojjazyčného označenia obce a jej orgánov – Jarabina, Legnava, Obručné a Ruská Voľa nad Popradom. Niektoré z ostatných obcí išli nad rámec menšinového jazykového zákona umiestnením dvojjazyčných tabulí, aj keď to robiť nemuseli (napr. v obciach Čirč, Kamienka a Údol). Priaznivá správa je, že po sčítaní v roku 2021 pribudne k týmto obciam až deväť nových (Čirč, Hajtovka, Kamienka, Kyjov, Matysová, Starina, Stráňany, Šambron a Údol). Rusínčina sa využíva v komunikácii medzi obecným úradom a obyvateľmi vo väčšine z týchto obcí – hlásia to v 80 % obcí, aj keď s tým, že v prípade niektorých obcí už to robia iba staršie generácie.

V školstve absentuje rusínčina takmer úplne. Nie je to dané chýbajúcou infraštruktúrou. 52 % obcí má svoju vlastnú materskú školu, a v prípade 32 % respondentí uvádzajú, že ich deti chodia do ďalšej škôlky v obci ktorú identifikujeme ako rusínsku. Iba v minorite obcí (16 %) musia rodičia umiestňovať svoje deti do škôlky v „nerusínskych“ obciach. Podobne je to aj v prípade základných škôl, či už na prvom alebo druhom stupni, aj keď samozrejme platí, že čím vyšší stupeň školy, o to menšie pokrytie doma v obci alebo v okolitých rusínskych obciach (viď. tabuľka dole). Napriek vysokej prevalencii škôl priamo v rusínskych obciach, v skúmaných okresoch nemáme ani jednu škôlku či školu s formálnym vyučovacím jazykom rusínskym. Do malej miery to dokáže suplovať výučba o národnosti, ktorá je

dostupná pre deti z niečo vyše polovice (52 %) skúmaných obcí. Ide o rôzne neformálne krúžky, voľnočasové aktivity, nepovinné predmety atď. Dôležitú rolu hrá škola v Malom Lipníku, ktorá je záchytná pre štyri ďalšie obce, a ktorá takéto aktivity má.

Graf 5. Lingvistické prostredia školstva pre deti z rusínskych obcí, %.

Oporou rusínskej identity v regióne je tradične gréckokatolícka cirkev. Ich „cerkov“ sa nachádza v každej jednej zo skúmaných 25 obcí. Dopĺňajú ich pravoslávne chrámy, a to v Jarabine, Litmanovej a Údole. Liturgie sú najčastejšie denne (72 %) alebo niekoľkokrát týždenne (24 %). Prevažne sa používa staroslovienčina (resp. cirkevnoslovanský jazyk) v kombinácii so slovenčinou (napr. striedavo). V 88 % skúmaných rusínskych obcí respondenti uviedli, že obyvatelia sa svedujú aj v rusínskom jazyku.

V skúmaných rusínskych obciach žijú aj iné menšiny. Najdôležitejšie sú rómske komunity, ktoré tvoria podľa databázy Atlas rómskych komunít 2019 majoritu obyvateľstva v Ihľanoch-Stotinciach, a sú výrazne zastúpené v Šarišskom Jastrabí (48 %), Kyjove (39 %), Jakubanoch (37 %), Čirči (25 %), Jarabine (17 %) a Kamienke (7 %). Prítomnosť Goralov sme vedeli dosvedčiť v 11 obciach, čo tvorí takmer polovicu územia, ich počet však v žiadnej obci nie je vyšší ako 10-20 osôb. Zväčša ide o ľudí zo zmiešaných manželstiev zo susedných obcí.

Tak ako v prípade goralských komunít sme aj tu zdokumentovali kultúrnu rozmanitosť obcí. Údaje sú dostupné v rámci rozšírenej databázy výskumu.

Nemecké a pôvodne nemecké obce

Do nášho výskumu sme zaradili aj 11 obcí a miest, kde pred rokom 1945 prevažovala nemecká komunita.³³ Po hrôzach štyridsiatych rokov 20. storočia (vojna, deportácie) sa dá konštatovať, že ucelená nemecká komunita sa v nich zachovala iba v jednej obci, a to v Chmeľnici. V tejto dedine navyše možno pozorovať trend zvyšujúceho sa podielu miestnych Nemcov: kým v sčítaní v roku 1991 to bolo iba 9 %, v nasledujúcich sčítaniach vzrástol postupne na 11 %, 19 % a súčasných 29 %. Znamená to, že obec Chmeľnica bude jedna z mála obcí na Slovensku, ktorá bude môcť po roku 2021 použiť nemčinu aj v oficiálnej komunikácii.³⁴ Miestnemu nemeckému dialektu rozumie podľa respondentov až 80 % dospelých, hovorí nim 50 % (čo indikuje vrstvu 30 % pasívne rozumejúcich). Jazyk však v prípade najmladších generácií zatiaľ postupne vymiera.

V prípade ostatných obcí sa dá konštatovať, že podiel nemeckých rodín je minimálny, podľa našich respondentov prevažne ide o „zopár rodín“. Najväčší počet spomedzi navštívených obcí hlási obec Hniezdne (30-40 ľudí), čo však stále neprekračuje 3 % obyvateľstva. Dá sa teda konštatovať, že nemecká kultúra sa ucelene zachovala iba v jednej obci regiónu.

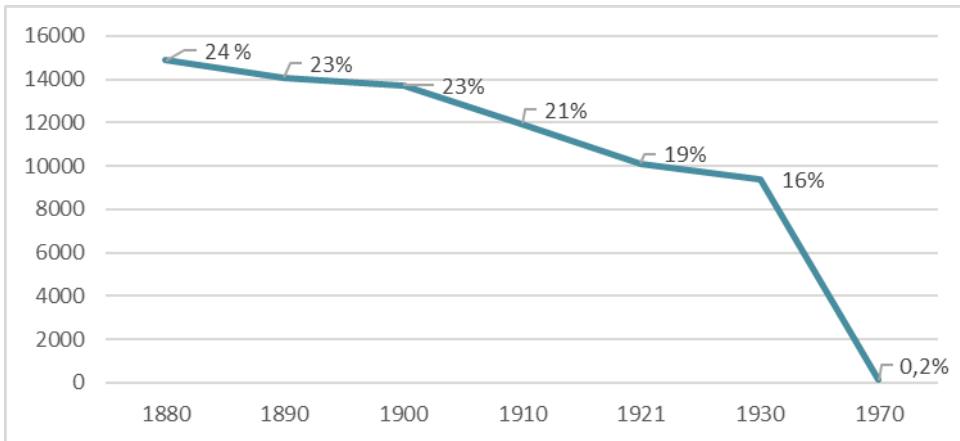
Paradoxne je nemecká menšina (popri židovskej) takmer jediná v regióne, v prípade ktorej historické sčítania vedia dať pomerne jasný obraz o populačnom vývoji.³⁵ Napriek možným štatistickým artefaktom (napr. že pred rokom 1919 sa v niektorých obciach hlásili ľudia židovského vierovyznania k nemeckej národnosti, následne k československej) nám údaje hovoria o komunite, ktorá v regióne nášho výskumu tvorila v roku 1880 ešte takmer štvrtinu (24 %) obyvateľstva, bezmála 15 tisíc ľudí. Aj pri konštantnom úpadku tejto populačnej skupiny sme v obciach regiónu zaznamenali v roku 1930 ešte vyše 9 tisíc Nemcov, čiže 16 % populácie regiónu. Po druhej svetovej vojne však táto skupina zanikla takmer kompletne,

33 Ide o tieto obce: Bušovce, Hniezdne, Holumnica, Kežmarok, Lomnička, Podhorany, Podolíne, Rakúsy, Spišská Belá, Toporec, Výborná.

34 Také právo isto bude mať aj obec Kunešov. Neistotu spôsobuje špecifický prípad obce Krahule, ktorý je v čase písania tohto textu nevyriešený. Obe tieto obce sa nachádzajú v okrese Kremnica.

35 Goralí a Rómovia sa v sčítaniach neobjavili (alebo iba veľmi parciálne); ako sme videli, sčítacie dáta pre rusínsku komunitu sú vysoko nespoľahlivé.

v roku 1970 značili v obciach nášho výskumu iba 140 Nemcov (0.2 %). Pripomínáme údaj zo sčítania v roku 2021 – 725 osôb.

Graf 6. Populačná krivka nemeckých komunit na Zamagurí, 1880-1970.

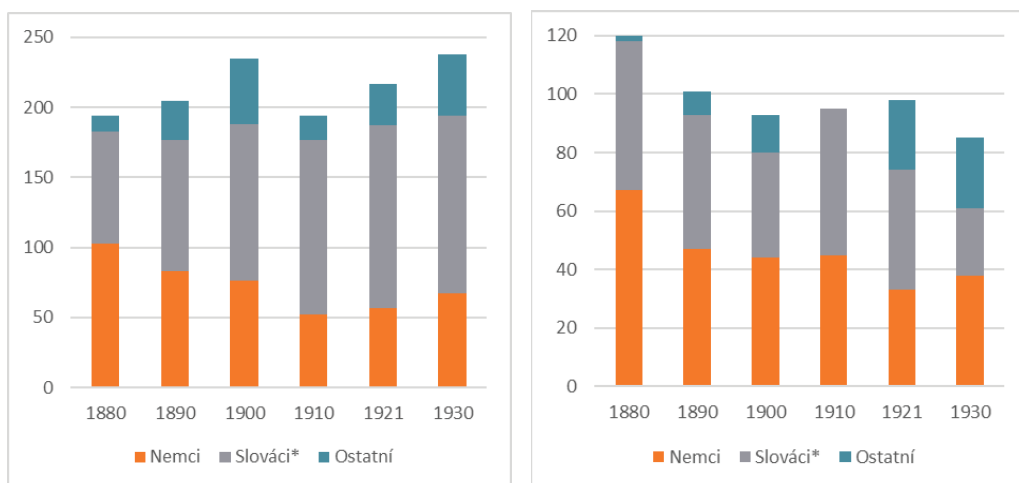
Kalibrácia typu obcí

Na základe prvotných výsledkov nášho výskumu sme sa rozhodli zmeniť kategorizáciu niektorých obcí oproti pôvodnému plánu. Obec Hraničné, ktorú sme pôvodne považovali za rusínsku, sme preradili medzi goralské obce. Hromoš a Pusté Pole, pôvodne v rusínskej kolónke, sa dostali medzi slovenské (šarišské) obce (v prípade pomerne novo vzniknutej obce Pusté Pole sa ani nepotvrdila existencia rusínskeho elementu). Z okruhu skúmaných goralských obcí sme vyradili obce Jurské, Krížová Ves a Malý Slavkov, kde síce vieme dokladať historickú existenciu tejto komunity, avšak dnes už po goralsky hovorí menej ako 10 % ľudí. Z tohto okruhu sme napokon vyradili aj Starú Ľubovňu (spolu s obecnou časťou Podsadek), ktorú sme (spolu s Kežmarkom) riešili individuálne. Príbeh týchto obcí, ako aj zistené informácie o nich, nájdete v jednotlivých častiach nasledujúcej kapitoly.

Dynamika etnických skupín na Zamagurí

Gorali a Nemci pred rokom 1940

Interakcia medzi Goralmi a Nemcami v obciach Spiša ostáva nevytvorenou témou. Tieto dve skupiny pritom žili spolu v daných obciach po stáročia. Jednu skupinu zdieľaných obcí tvoria nemecké kolónie vytvorené koncom 18. storočia počas vlny dosídlenia Uhorského kráľovstva iniciovanou Jozefom II. (tzv. *Großer Schwabenzug*). Niektoré lokality vznikli pri rieke Dunajec, v tradične goralskom sídelnom území, a do roku 1940 si zachovali svoj zmiešaný, nemecko-goralský charakter. Údaje z historických sčítaní nám pomôžu pochopiť dynamiku týchto lokalít, aj keď (samozrejme) v dobových sčítaniach boli Gorali charakterizovaní ako Slováci. Po deportácii nemeckého obyvateľstva v štyridsiatych rokoch 20. storočia, majú dnes tieto obce goralský charakter, tak ako aj okolité obce, ktoré pôvodne nedisponovali nemeckým obyvateľstvom.

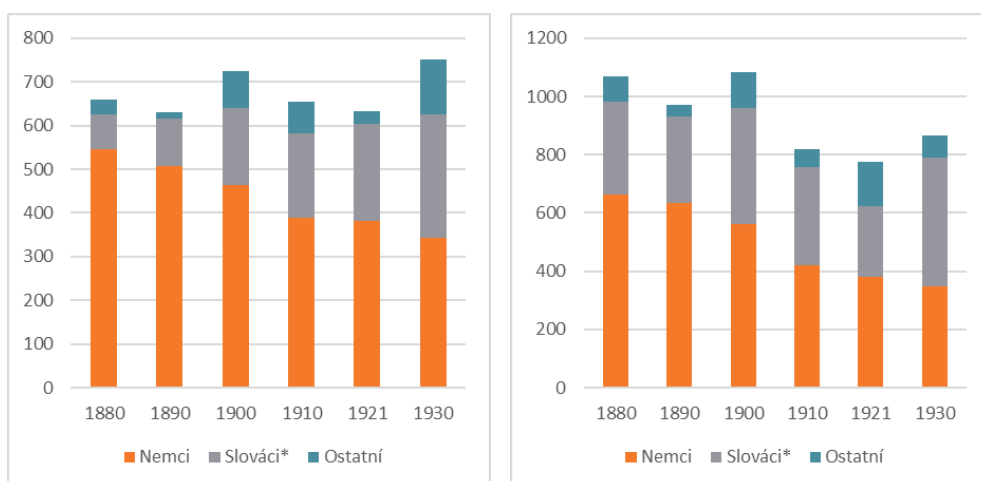

Grafy 7 a 8. Populačný vývoj obcí Červený Kláštor a Majere, 1880-1930.

Ďalšiu kategóriu tvoria obce, kde pred rokom 1940 žili Gorali ako minoritné obyvateľstvo spolu s Nemcami. Do tejto kategórie patria podľa našich respondentov Bušovce, Podolíneč, Rakúsy, Spišská Belá či Toporec. V týchto obciach môžeme ho-

voríť o dominantnej pozícii nemeckého etnika; podľa tvrdení našich respondentov Gorali v spomínaných obciach najčastejšie pracovali ako robotníci a služobníci pre nemecké obyvateľstvo. Kvôli rôznej demografickej štruktúre týchto dvoch skupín nasledovalo postupné posilnenie slovanského prvku zoči-voči nemeckému; v niektorých obciach bola už v 19. storočí goralsko-slovenská majorita (napr. Slovenská Ves), iné obce sa k otočeniu populačnej dominancie dostali až koncom 19., alebo začiatkom 20. storočia.

Presné počty sa v prípade týchto obcí nedajú vydedukovať z existujúcich údajov, nakoľko ide o južnejšie obce, kde kategória „Slovák“ v historických sčítaniach zahŕňať slovensky aj goralsky hovoriace obyvateľstvo, prípadne ich kombinácie. Iba ako príklad uvádzame populačné tendencie dvoch hore zmienených obcí.

Grafy 9 a 10. Populačný vývoj obcí Rakúsy a Toporec, 1880-1930.

Dosídlenie nemeckých obcí po roku 1940

Druhá svetová vojna a jej dohra znamenali pre nemeckú komunitu na Spiši kalamitné zmeny. Ako bolo uvedené vyššie, po tomto období zmizlo takmer celé nemecké obyvateľstvo regiónu, buď z dôvodu vojnových strát, evakuácie nemeckými vojskami, alebo deportácii. Ostali po nich prázdne, poloprázdne domy a obce.³⁶ V rámci

³⁶ V okrese Kežmarok bolo opustených až 17 obcí, z toho niektoré (napr. Podhorany) takmer úplne. Vid' Olejník, M. (2017) „Nemecká komunita na Spiši v rokoch 1918 – 1948“. In: Pollák, M. a Švorc, P. (red.) *Spišské exody v 20. storočí – rozšírené vydanie*. Levoča: Občianske združenie Krásny Spiš, str. 142.

nášho výskumu sme sa pýtali v jedenástich obciach, ktoré stratili v období svoje nemecké obyvateľstvo, aj na podmienky dosídlenia ich obcí minoritným obyvateľstvom – Goralmi a Rusínmi.

Takmer vo všetkých z 11 skúmaných obcí sme našli signifikantné goralské obyvateľstvo, ktoré dodnes tvorí dôležitú súčasť miestnej demografickej štruktúry. Výnimku tvorí iba obec Lomnička, kde sa síce po roku 1945 podľa príbehov respondentov taktiež usadilo niekoľko goralských rodín, no vzápätí v rokoch 1960/70 opustili obec spolu s ostatným nerómskym obyvateľstvom. V Lomničke dnes tvorí celé obyvateľstvo miestna rómska komunita.

Najvýraznejšie goralské komunity vidíme dnes v Spišskej Belej, Toporci, Podolínci a Výbornej, ktoré sú v stovkách obyvateľov. V troch prípadoch je počet Goralov odhadovaný možno aj nad hranicu 15 %, čo by podľa slovenskej legislatívy znamenalo postupný vznik jazykových práv. V prípade mesta Kežmarok sa nedalo vytvoriť spoľahlivý odhad na báze odpovedí respondentov, navrhnuté čísla sú štatistickou extrapoláciou podľa sčítania v roku 2021 (k problematike miest sa vrátíme neskôr).

Okres	Obec	Obyvatelia 2021	Odhad - Goralí 2021	%	Odhad - Rusíni 2021	%	Odhad - Rómovia 2019	%
KK	Bušovce	304	100	33%	<5	0%	<5	0%
SL	Hniezdne	1428	50-70	4-5%	150-200	11-14%	220	15%
KK	Holumnica	925	20	2%	<5	0%	926	72%
KK	Kežmarok	15552	600	4%	500	3%	476	3%
SL	Lomnička	3239	<5	0%	<5	0%	3021	100%
KK	Podhorany	2705	60-80	2-3%	30-40	1%	1475	78%
SL	Podolíneec	3108	150-200	5-6%	50-100	2-3%	543	17%
KK	Rakúsy	3177	200	6%	10	0%	2344	76%
KK	Spišská Belá	6646	600-1300	9-20%	50-100	1-2%	600	9%
KK	Toporec	1988	300-500	15-25%	<5	0%	1376	70%
KK	Výborná	1316	100-120	8-9%	<5	0%	1091	86%

Tabuľka 2. Odhad goralského, rusínskeho a rómskeho populačného elementu v pôvodne etnicky nemeckých obciach regiónu.

Pôvod týchto goralských rodín sa líši. V niektorých prípadoch môžeme hovoriť o kontinuálnom osídlení obcí prostredníctvom rodín bývalých sluhov a robotníkov, ktorí sa v daných obciach nachádzali už pred rokom 1945 (napr. Bušovce, Toporec). Iní prišli do obcí po vojne, najmä z obcí Zamaguria, ale aj z poľského Spiša (napr. do mesta Kežmarok). Utečenci z obcí severného Spiša, ktoré po vojne zostali na poľskej strane hranice, sa usadili ako veľké enklávy kolonistov na bývalých nemeckých majetkoch.³⁷ Migrácia goralských rodín do týchto obcí, a najmä do miest, sa nezastavila ani po tomto období, či už sem prichádzali za prácou, za novým bývaním, alebo po rôznych kalamitách (napr. požiar v obci Lendak).

Menej početnou, ale vôbec nie zanedbateľnou skupinou dosídľujúceho obyvateľstva tvorili Rusíni.³⁸ Ich prítomnosť vidíme dodnes v mestách ako Hniezdne, Podolíne, Spišská Belá či Kežmarok. Osobitne dôležitými momentami boli požiar v obci Šambron v roku 1945, po ktorom niekoľko obcí koptovalo rodiny z tejto dediny, ako aj násilné vysťahovanie obcí z územia neskoršej vojenskej oblasti Javorina v roku 1952. Všeobecne však treba povedať, že migrácia rusínskeho obyvateľstva sa skôr orientovala smerom na iné obce, ako skúmané bývalé nemecké sídla.

Suverénne najväčšiu skupinu menšinového obyvateľstva v týchto obciach tvoria Rómovia. Spracovanie ich príbehu nemôže byť zámerom tejto štúdie, dovolíme si však poznamenať, že vzorec vytvárania veľkých rómskych segregovaných lokalít v obciach predtým obývaných nemeckou menšinou je známym fenoménom na celom Slovensku, a takisto aj v širšom stredoeurópskom regióne. Dnes majú rómsku majoritu z našej skupiny jedenástich lokalít obce Holumnica, Lomnička, Podhorany, Rakúsy, Toporec aj Výborná.

37 Takéto enklávy sa prevažne vytvorili v obciach, kde pred vojnou existovalo výrazné nemecké obyvateľstvo, (Holumnica, Huncovce, Kežmarok, Mlynica, Rakúsy, Ruskinovce, Slovenská Ves, Spišská Belá, Stará Lesná, Strážky, Tatranská Lomnica, Veľká Lomnica, Veľký Slavkov, Žakovce), ale niektoré vznikli aj v prihraničných obciach, kde ani predtým nežilo výrazné nemecké obyvateľstvo (Malá a Veľká Franková, Osturňa, Spišská Stará Ves, Spišské Hanušovce, Stráňany a ďalšie obce Zamaguria). Vid'.: Majeriková-Molitoris, M. (2017) „Slovenský exodus zo severného Spiša“. In: Pollák, M. a Švorc, P. (red.) *Spišské exody v 20. storočí – rozšírené vydanie*. Levoča: Občianske združenie Krásny Spiš, str. 78.

38 Pri Kežmarku išlo najmä o obce Bušovce, Holumnica, Podhorany, Toporec, a ďalšie. Šmigel a Mušinka (2017), str. 182.

Spolunažívanie Goralov a Rusínov

Veľmi zaujímavým zistením nášho výskumu je, že sme v regióne takmer vôbec nenašli lokality, kde by došlo k trvalejšiemu spolunažívaniu a zároveň zachovaniu duálnej sebaidentifikácie Goralov a Rusínov. Obce sú buď dominantne rusínske, alebo goralské (alebo, samozrejme, ani-ani). Iné skupiny – napríklad Nemci a Gorali, Nemci a Slováci – pritom vidíme vytvárať trvalo zmiešané obce. Súčasne si ale nemyslíme, že by dôvodom mala byť absencia spolužitia Goralov a Rusínov v obciach. Naši respondenti neustále potvrdzovali častú prítomnosť heterogamie (zmiešaných manželstiev) medzi goralskými a rusínskymi obcami. Skôr nám príde pravdepodobné, že blízkosť týchto dvoch kultúr, ktoré sú síce rozdelené jazykom (dialektom) a typom katolicizmu, ale naopak spájané valašským dedičstvom, zjednoduší asimiláciu detí zmiešaných manželstiev do dominantnej miestnej kultúry. Neexistenciu trvalo zmiešaných goralsko-rusínskych obcí v historických dátach by sme preto hodnotili nie ako prejav zlého spolunažívania, ale práve naopak, ako prejav malej spoločenskej vzdialenosti medzi týmito dvoma valašskými skupinami obyvateľstva.

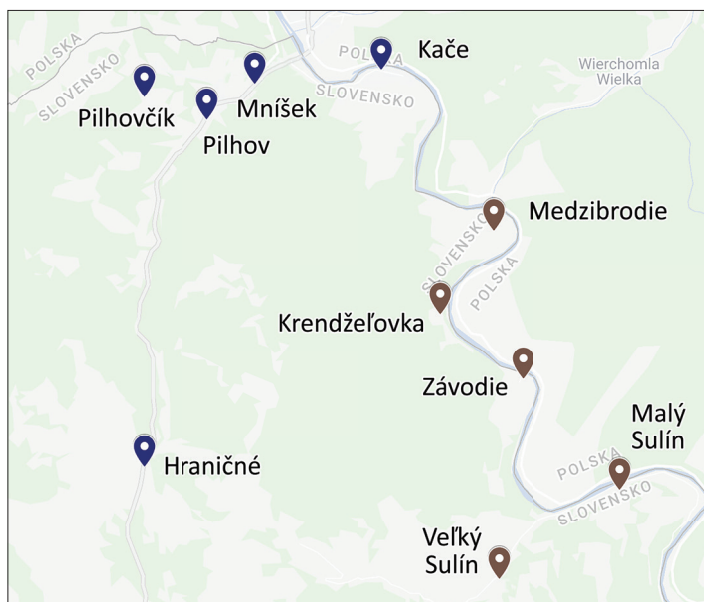
Obec **Hraničné** nám prezentuje takmer jedinečný príklad celkovej zmeny etnickej orientácie lokality medzi goralskou a rusínskou kultúrou. Ide o obec, ktorú sme pôvodne podľa dostupnej literatúry kategorizovali ako rusínsku obec, no na základe získaných informácií sme zmenili jej kategóriu na goralskú. Literatúra sa nemýli v tom, že táto obec má jasné rusínske korene. Po jej založení na báze nemeckého práva bola obec v 16. storočí dosídľovaná Valachmi – Rusínmi.³⁹ Až do polovice 20. storočia tu dominovala gréckokatolícka viera. V roku 1836 popisuje Elek Fényes obec ako „ruskú,“ s 87 % podielom gréckokatolíckych veriacich a s tradičným dreveným kostolíkom. V období začatia formálnych sčítaní však prichádza prelomová zmena: v roku 1880 už vidíme 86 % „slovenského“ (goralského) obyvateľstva a iba 7 % Rusínov. Čo sa týka vierovyznania, gréckokatolícka cirkev má majoritu so 60 %, no rímskokatolícka cirkev ju rýchlo dobieha s 39 %. V roku 1930 vidíme už iba 4 % Rusínov a takmer úplne rovnaký počet grécko- a rímskokatolíkov. Dnes

39 Pokrivčák M. a Imrichová, P. (2012) *História a súčasnosti obce Hraničné*. Hraničné: obec Hraničné.

v obci po rusínsky hovorí iba málokto (zväčša najstaršia generácia), a gréckokatolíkov je do 10 %. V drevenom kostolíku sa rímskokatolícke omše slúžia už od 19. storočia, no dnes už takmer úplne „vytlačili“ gréckokatolícke. Odpoveď na otázku, „ako sa to stalo,“ by potrebovala osobitný výskum. Dá sa však domnievať, že ide o príklad výmeny obyvateľstva so susednou obcou Mníšek nad Popradom, kde dominuje goralský element. Túto teóriu potvrdzuje aj silná prítomnosť priezviska „Imrich“ v oboch lokalitách.

Najviac zaujímavý na príbehu Hraničného je fakt, že sa z neho nevytvorila zmiešaná, rusínsko-goralská obec, ale že obec sa v priebehu jedného storočia úplne posunula z rusínskeho spektra do goralského. Zmiešané obce nevidíme ani v celom rozsahu skúmaných obcí, dominuje v nich buď goralská, alebo rusínska etnicita. Navonok najdôležitejšou výnimkou je obec **Mníšek nad Popradom**, kde vieme doložiť trvalú prítomnosť oboch komunit. Táto obec je však veľmi špecifická: je totiž vybudovaná kopaničiarskym spôsobom, t.j. rozptýlene. Skôr by sme ju vedeli charakterizovať ako sériu osád pod jednou samosprávou, než ako „reálnu“ jednoliatu obec. Niektoré z týchto lokalít majú tradične goralský charakter (najmä v západnej časti dnešnej obce – Pilhov, Pilhovčiek, Mníšek a Kače), komunikujú s goralskou obcou Hraničné, a niektoré tradične rusínsky charakter (vo východnej časti), komunikujú s rusínskou obcou Sulín.⁴⁰ Dnes už je obec Mníšek nad Popradom prevažne goralská: etnicky rusínska osada Závodie patrí administratívne pod Sulín (a ostala prevažne rusínska), osada Krendželovka sa postupne vyľudnila a napokon zanikla, a jedinou dominantne rusínskou časťou ostáva osada Medzibrodie. Ani v tomto prípade teda nemôžeme hovoriť o ozajstnej mixicite, skôr ide o administratívne pričleňovanie etnicky rozličných sídelných častí pod jednu samosprávu.

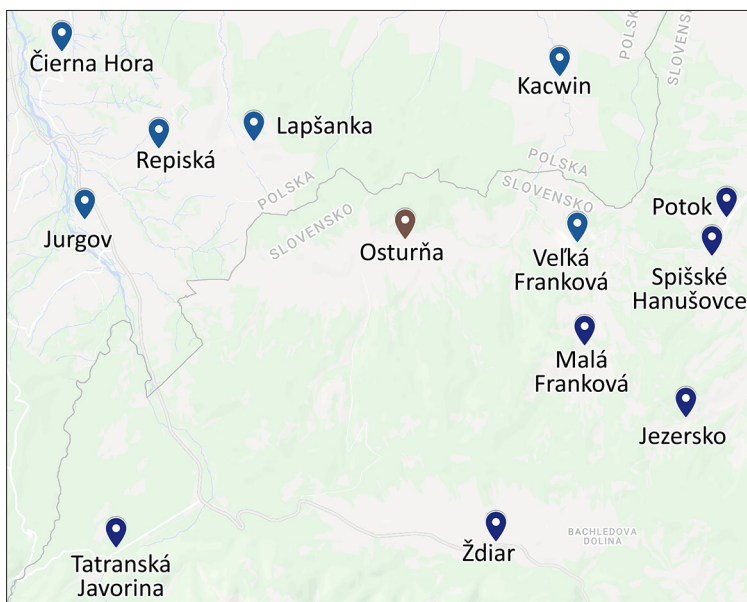
40 Popisuje to aj: Števík, M. (2020) „Rusíni na Spiši do roku 1848“. In: Furmaník, M. et al., *Dejiny Rusínov na Spiši*. Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, str. 50. Samotná obec Sulín vznikla zlúčením predtým samostatných obcí Malý a Veľký Sulín, ako aj osady Závodie. Osobitnou zaujímavosťou je, že kým Veľký Sulín bol v uhorských časoch súčasťou Spišskej župy, Malý Sulín patril pod Šariš. Rozdeľovacia línia medzi týmito dvoma župa sa dnes tak nachádza v strede obce.

Mapa 3. Etnická identita „kopanić“ pri obciach Mníšek nad Popradom a Sulín.

Našu teóriu o asimilačnej mixicite potvrdzuje príbeh dediny Osturňa. Ide o rázovitú obec, ktorá tvorí rusínsky jazykový ostrov na západnom Zamagurí. Je to veľkopočetná komunita, ktorej rusínsky etnický charakter je bohato doložený až do roku 1910. Po vytvorení samostatného Slovenska sa však obyvatelia tejto obce začali hlásiť k (česko)slovenskej národnosti. Ide o prelomovú zmenu, ktorá má charakter „prepnutia:“ kým v sčítaniach od roku 1880 do 1910 Rusíni tvorili v obci 94 %, 96 %, 92 % a 78 % obyvateľstva, v roku 1921 už 0,0 %(!) a v roku 1930 0,4 %. Obyvateľstvo sa dodnes hlási k slovenskej národnosti, ale ostáva pri gréckokatolíckej viere (v roku 2021 sa k tejto cirkvi hlásilo 84 % obyvateľov obce).

Dnešnú osturniansku identitu by sme najlepšie vedeli charakterizovať ako lokálne orientovanú. Miestni sa cítia byť súčasťou slovenského národa, avšak so špecifikami. Majú svoj miestny dialekt – tzv. *osturniansku hvaru*, kde sa miešajú prvky rusínčiny, šarištiny, goralčiny a nemčiny.

Mapa 4. Etnická mapa okolia obce Osturňa.

Čo však z Osturne robí taký zaujímavý priestor, je jej odrezanosť od ostatných rusínskych obcí. V praxi to znamená, že ak si miestni z dediny nevybrali snúbenca priamo z obce, tak si s najväčšou pravdepodobnosťou vybrali z okolitých goralských obcí. Podobne, Goralí a Goralky z okolitých obcí považovali za potenciálnych budúcich životných partnerov aj (rusínskych) rovesníkov z Osturne. Napriek tomu to faktum hlásila susedná obec Veľká Franková v roku 1880 iba nula Rusínov a dvoch gréckokatolíkov, v 1890 nula a jedného, v 1900 rovnako, a v 1910 piatich Rusínov a siedmich gréckokatolíkov. Máme to interpretovať tak, že z takmer 500 obyvateľov Veľkej Frankovej na prelome 19. a 20. storočia bol iba jeden jediný človek, ktorý pochádzal zo susednej gréckokatolíckej obce Osturňa, a aj ten stratil svoju rusínsku identifikáciu?

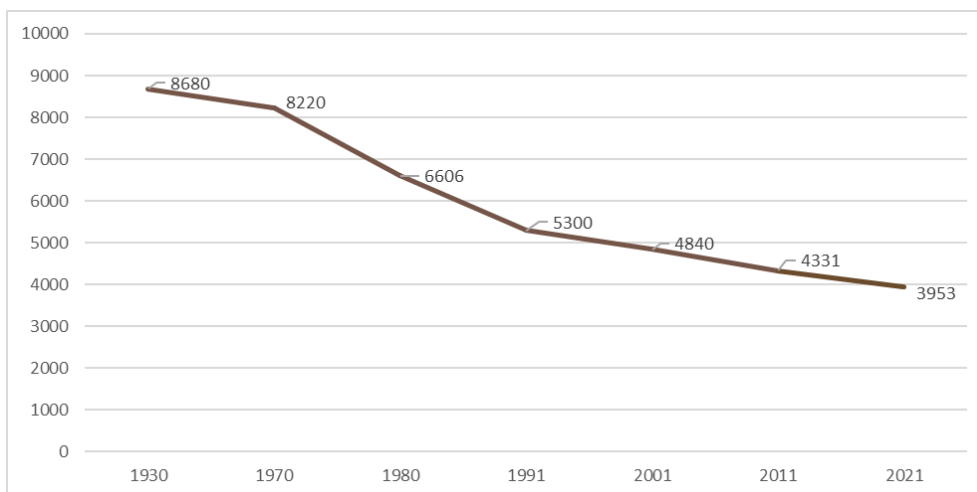
Oveľa pravdepodobnejším sa javí byť fakt, že pri výmene obyvateľov medzi týmito obcami (manželstvami, resp. prípadnými presťahovaniami) sa prichádzajúci postupne asimilovali do miestnej majority jazykovo aj nábožensky. Pri odrezanej pozícii Osturne od ostatných rusínskych obcí sa môžeme domnievať, že by sme nenašli veľa miestnych obyvateľov, ktorí by nemali aspoň čiastočne goralské korene – a naopak to platí aj pre okolité obce a rusínske korene. Keď hovoríme o osturňančanoch, o frankovčanoch, tak môžeme použiť etnické kategórie Rusín, Goral a Slovák, ale s najväčšou pravdepodobnosťou hovoríme „o tých istých ľu-

ďoch,“ ktorí však vyrástli v inom kultúrnom prostredí a identifikujú sa s inou národnosťou. Rusíno-Goralci z Osturne tak vytvorili amalgám kultúr, ktorý pred rokom 1921 volali rusínska, a potom (česko)slovenská kultúra. Sociálny dištanc medzi Osturňou a Veľkou Frankovou je minimálny a dnes si obyvatelia oboch obcí píšú do sčítacích hárkov národnosť slovenskú.

Asimilácia a hybridizácia Rusínov

To, že rusínske komunity na Slovensku čelia nepriaznivému demografickému vývoju, je všeobecne známy fakt. Ako veľmi vypuklý daný problém je, nám ukazujú výsledky zo sčítania. Vytvorili sme populačnú krivku 16 rusínskych obcí z nášho zoznamu za posledné dekády. Z analýzy sme zámerne vynechali tie obce, ktoré majú vysoký podiel marginalizovaného rómskeho obyvateľstva, nakoľko demografický vývoj tejto skupiny dokáže zo štatistického hľadiska prekryť tendencie nerómskeho obyvateľstva týchto obcí.⁴¹ Náš výber obcí mal v poslednom predvojnovom sčítaní (1930) spolu ešte 8680 obyvateľov, a do roku 1970 vidíme takmer plnohodnotné zachovanie tohto čísla (8220 obyvateľov – 95 %). Následné dekády však priniesli dramatický úpadok počtu obyvateľov daných obcí. Dnes (2021) je ich už len 3953, čo znamená, že za päťdesiat rokov sa počet obyvateľov týchto obcí zúžil na menej, ako polovicu (48 %) v porovnaní s rokom 1970. Až 7 zo 16 obcí padlo pod počet 100 obyvateľov, reálne na hranicu zániku. Veľkú časť obyvateľstva týchto obcí aj v súčasnosti tvorí obyvateľstvo, ktoré sa hlási k rusínskej národnosti (2021 – 40 %), podľa výsledkov nášho výskumu sa však dá domnievať, že aj veľká časť z ostatných obyvateľov má rusínske korene.

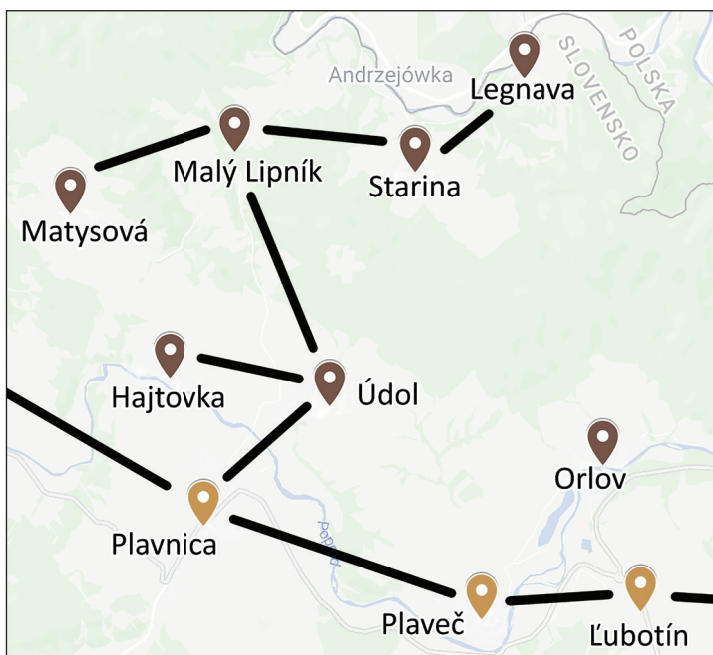
41 Z analýzy sme dodatočne vynechali obec Ďurková, ktorá vznikla až v povojnovom období (1958). Finálny zoznam obcí tvoria Hajtovka, Kremná, Legnava, Litmanová, Malý Lipník, Matysová, Obručné, Orlov, Osturňa, Ruská Voľa nad Popradom, Starina, Stráňany, Sulín, Šambron, Údol a Vislanka.

Graf 11. Populačný vývoj vybraných rusínskych obcí, 1930-2021.

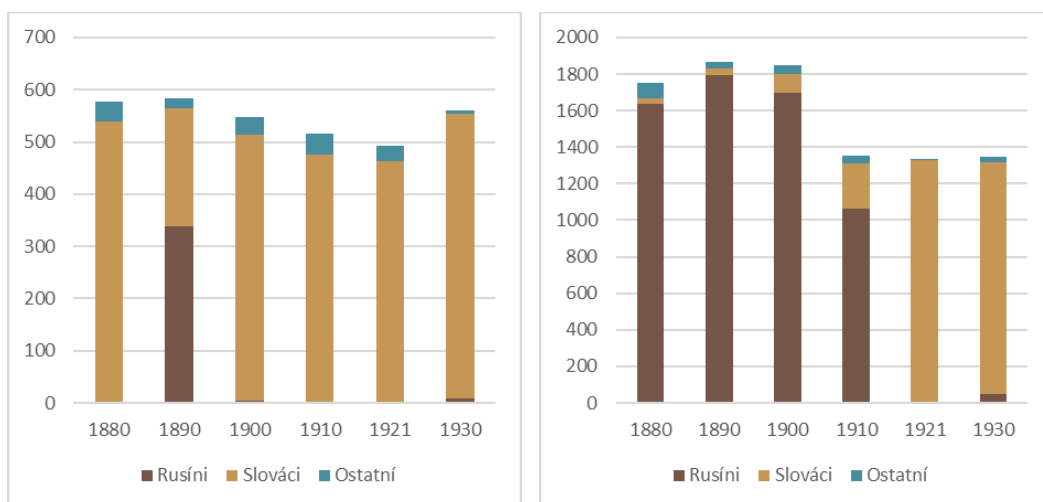
Jeden z hlavných dôvodov tejto nepriaznivej zmeny je tradícia migrácie mimo obec. Môže to znamenať migráciu mimo región, ale aj do väčších (nerusínskych) obcí regiónu. Veľké, tradične slovensky (šarišsky) hovoriace obce regiónu hlásia prítahalectvo z rusínskych obcí naokolo. Podľa našich terénnych zistení môžu Rusíni v obci Plaveč dnes tvoriť 10-15 % obyvateľstva, v Plavnici okolo 10 %, v Ľubotíne až 20-30 %. Obyvatelia s rusínskymi koreňmi môžu tvoriť až 30-40 % obyvateľstva okresného mesta Stará Ľubovňa.

Migráciu medzi obcami do veľkej miery ovplyvňuje ich priestorové rozloženie. Aj pre región Zamaguria platí to, čo v prípade viacerých regiónoch na slovensko-rusínskej etnickej hranici (napr. Bardejov, Snina): rusínske obce sa nachádzajú v periférnych, hornatých dolinách, ktoré spájajú tradične slovensky hovoriace obce v dolinách, údoliach rieky. V tomto prípade vidíme vrstvu rusínskych obcí medzi riekou Poprad a poľskou hranicou, ktoré sa z hľadiska občianskej vybavenosti spoliehajú na kontakt s väčšími slovenskými obcami v údolí rieky. Na mape vidíte situáciu pri obci Plavnica, ktorá je záchytnou až pre šesť menších rusínskych obcí na sever od nej (a pre niekoľko ďalších obcí z južnej strany).

Mapa 5. Schematická sieť pozemných komunikácií na sever od obce Plavnica.

Asimiláciu rusínskych komunít ovplyvňuje a urýchľuje aj malá sociálna, lingvistická a náboženská vzdialenosť (resp. blízkosť) medzi nimi a okolo žijúcou slovenskou (spišskou, šarišskou) majoritou. Poznáme obce, kde miestna rusínska komunita svoju etnickú identifikáciu postupne zmenila na príslušnosť k slovenskej národnosti, a to bez väčších zásahov do zloženia obyvateľstva. Do tejto kategórie patrí, okrem hore spomenutej rázovitej obce Osturňa, aj obec **Hromoš** pri Starej Ľubovni. Ide o pomerne mladú obec, ktorá vznikla až koncom 16. storočia neďaleko od obce Plaveč. Dá sa predpokladať, že už od svojho vzniku mala národnostne zmiešané, rusínsko-slovenské (šarišské) obyvateľstvo. Maďarský geograf Elek Fényes napríklad v 18. storočí hovorí z jazykového hľadiska o „ruskej“ obci, pričom 70 % tvorili gréckokatolíci, 30 % rímskokatolíci. Staré sčítania takmer vždy hovoria o čisto slovenskom obyvateľstve, až na výnimku roku 1890, kde vidíme prevahu rusínskeho obyvateľstva, až 58 %.

Grafy 12 a 13. Populačný vývoj obcí Hromoš a Osturňa, 1880 - 1930.

Náš výskum ukázal, že rusínske obyvateľstvo obce Hromoš stále existuje, no obec považujú jej obyvatelia za šarišskú (slovenskú). Jeden respondent naznačil, že obec by mohla byť „na 2/3 šarišská, na 1/3 rusínska.“ Živá rusínčina pritom v obci už veľmi neexistuje: po rusínsky vraj rozpráva maximálne 20 ľudí (a deti vôbec nie). V sčítaní v roku 2021 obec hlásila 64 % rímskokatolíckeho a 28 % gréckokatolíckeho obyvateľstva; k rusínskej národnosti sa hlásilo 7 % obyvateľov (prevažne ako k druhej národnosti). V obci je gréckokatolícky kostol, kde sa týždenne 2-3-krát slúži aj liturgia – prevažne po slovensky. K obci pripadá aj miestna časť Kozelec, s počtom okolo 80-100 obyvateľov, ktorí sú dnes slovenskej národnosti. Elek Fényes v roku 1837 však aj tu značil 50 % rímskokatolíckeho a 42 % gréckokatolíckeho obyvateľstva, čo môže indikovať veľmi podobné trendy, ako v prípade súčasnej materskej obce Hromoš.

Za zmienku stojí maličká osada **Andrejovka**, ktorá má dnes okolo 70 - 80 obyvateľov a je pričlenená k rusínskej obci Orlov. Andrejovku považujú miestni za „šarišskú“ obec, rusínčina sa v nej nepoužíva. Táto osada má pritom čiastočne rusínsku históriu. Podľa kroniky obce bola Andrejovka v 16. storočí dosídlená valašským (rusínskym) obyvateľstvom, neskôr sa však k nim pridali šarišské rodiny z Plavča, ako aj poľské (goralské?) rodiny spoza hraníc.⁴² Prebehla postupná hybridizácia

42 <https://www.obecorlov.sk/historia-andrejovky/>

obyvateľstva: Rusíni sa jazykovo asimilovali k blízko bývajúcim Šarišanom, no zároveň prevahu získala ich gréckokatolícka viera. V roku 1837 u Fényesa vidíme dominanciu gréckokatolíckej viery v obci (72 % ku 28 %), a v obecnej časti dnes funguje gréckokatolícky chrám sv. Jozafáta postavený v roku 2009. Najčastejším priezviskom v obecnej časti je Dopirák, priezvisko má valašský pôvod.

Obyvateľstvo okresných miest

Okresné mestá Kežmarok a Stará Ľubovňa sa stali osobitne ťažkou metodickou výzvou v rámci nášho výskumu. Kým v obciach a menších mestách regiónu sa respondenti cítili dostatočne informovaní na vytváranie odhadov ohľadom početnosti a situácie miestnych Goralov a Rusínov, respondenti z okresných miest vnímali túto úlohu ako ťažkú. Nedá sa tomu čudovať: dediny a menšie mestá umožňujú pomerne intenzívny osobný kontakt medzi lokálnymi obyvateľmi a kľúčovými aktérmi (vedenie obcí, úradníci, farári atď.), v mestách je však kontakt menej osobný, plytší. Preto naše odhady na tieto dve mestá treba brať s veľkou rezervou.

Obe mestá majú príbeh svojich „pôvodných“ obyvateľov. Tieto príbehy boli však v 20. storočí prevalcované modernizáciou a urbanizáciou. **Stará Ľubovňa** (a pričlenená obecná časť Podsadek) boli kedysi primárne ponímané ako goralské obce, avšak kým mesto (vtedy obec) Stará Ľubovňa malo v roku 1880 iba 1797 obyvateľov, na prelome 21. storočia už takmer desaťnásobne viac. Do mesta sa prisťahovali nové vrstvy obyvateľstva, do značnej miery z okolitých goralských a rusínskych obcí, ale aj zo slovenských (šarišských, spišských) obcí a z lokalít mimo regiónu. Pomocou odhadov našich miestnych respondentov si myslíme, že až 30 % obyvateľov mesta (5000 ľudí) môže mať rusínsku identitu, a ďalších 10 % (1500 ľudí) goralskú identitu. Obecná časť Podsadek sa kedysi považovala za „viac goralskú,“ ako samotné mesto, no dnes je skôr známa koncentráciou rómskeho obyvateľstva. V meste žije podľa odhadov Atlasu rómskych komunit 2019 okolo 2300 Rómov, z toho vyše 1200 v osade Podsadek. Ide o 14 % celkového obyvateľstva mesta. V prípade rusínskej komunity môžeme vyrátať nižší odhad na báze sčítania 2021, kde sa ku gréckokatolíckej viere prihlásilo necelých 22 % obyvateľov mesta.

Kým v Starej Ľubovni boli naši respondenti schopní vygenerovať aspoň čiastočné odhady, mesto **Kežmarok** je ešte viac komplikovaný prípad. Je to dané aj tým, že mesto bolo pôvodne nemecké, a stratilo značnú časť svojho obyvateľstva v stre-

de 20. storočia. Mesto bolo dosídlené z najrôznejších kútov Slovenska: z okolitých goralských obcí (Lendak, Vojňany, Ždiar), zo Zamaguria, z poľského Spiša, z Maďarska (formou repatriantov), z okolitých rusínskych obcí (Jakubany, Kamienska, Stotince, Údol) ako aj z obcí zaniknutých pri vytvorení vojenského obvodu Javorina (Blažov, Dvorce, Ruskinovce). K mestu boli pričlenené, a neskôr odčlenené pôvodne nemecká obec Ľubica (1974 - 1992) ako aj goralská obec Malý Slavkov (1974 - 1995). Z mesta sa vyčlenili aj niektoré tatranské osady, vrátane goralskej obce Mlynčeky (v roku 1956). Pri takomto objeme zmien, a to rôznymi smermi, sa robia odhady ohľadom pôvodu meštianskeho obyvateľstva iba veľmi ťažko. Výnimkou je rómske obyvateľstvo, v prípade ktorého uvádza Atlas rómskych komunít 2019 menej ako 500 obyvateľov (3 %), a nemecké obyvateľstvo, v prípade ktorých sa nám podarilo získať odhad do 20 ľudí. Pre ostatné komunity sme však pripravili aspoň veľmi hrubé, pracovné odhady. V prípade rusínskej komunity sme vychádzali z počtu gréckokatolíkov a pravoslávnych v sčítaní v roku 2021: ich počet 527+66 sme interpretovali ako cca. 500 potenciálnych Rusínov v meste (aj s pochopením, že existujú gréckokatolíci, ktorí nemajú rusínske korene a zároveň ľudia inej národnosti, ktoré takéto korene predsa majú).

V prípade goralskej komunity sme mali ešte ťažšiu prácu, nakoľko na rozdiel od Rusínov, neexistujú žiadne proxy ukazovatele. Napokon sme využili údaje zo sčítania v roku 2021: v meste sa ku goralskej národnosti hlásilo 66 ľudí⁴³. Ak je to v meste podobne, ako v okolitých obciach, tak sčítanie podceňuje reálne čísla goralov takmer desaťnásobne.⁴⁴ Z toho nám vychádza celkový počet odhadovaných Goralov v meste Kežmarok na okolo 600 ľudí (4 %). Opäť transparentne varujeme, že ide o veľmi hrubé odhady, ktoré však v tomto momente kvôli špecificky ťažkému „terénu“ v Kežmarku nevieme nahradiť lepšími.

43 Uviedli odpoveď „iná“ národnosť, a ručne si zapísali goralskú národnosť.

44 Porovnali sme odhady na početnosť Goralov v rámci nášho výskumu s výsledkom sčítania v roku 2021 a to v ďalších post-nemeckých obciach, kde sa ku goralskej národnosti hlásil nenulový počet ľudí: Hniezdne (50-11), Podhorany (70-14), Podolíneček (175-17), Rakúsky (200-12), Spišská Belá (950-28), Toporec (400-8), Výborná (110-6). Priemer vychádza na 10,6x viac goralov v odhade respondentov, ako vo sčítaní; ale už aj pri porovnaní hrubých čísiel vidno, že kežmarockých 66 je viac, ako v prípade ktorejkoľvek z týchto obcí.

Rómovia a Valasi

Aj keď je príbeh rómskych komunít na Zamagurí úzko spätý najmä s osudom miestnych Nemcov a ich obcí, výraznejšie rómske komunity žijú aj v obciach, ktoré majú pôvodne goralský alebo rusínsky charakter. Populačná dynamika týchto obcí je rôzna. Prevažne ide o lokality, kde rómska osada funguje oddelene, viac-menej paralelne s miestnou majoritou. Životné podmienky Rómov v týchto lokalitách sa môžu od majority podstatne líšiť.

Okres	Obec	Typ obce	Počet Rómov	Podiel Rómov
SL	Čirč	Rusínska	323	25%
KK	Ihľany-Stotince	Rusínska	740	75%
SL	Jakubany	Rusínska	1047	37%
KK	Jurské	Goralská	1006	98%
SL	Kolačkov	Goralská	480	38%
KK	Krížová Ves	Goralská	1555	70%
SL	Kyjov	Rusínska	291	39%
KK	Malý Slavkov	Goralská	484	44%
SL	Šarišské Jastrabie	Rusínska	692	48%

Tabuľka 3. Goralské a rusínske obce s aspoň 20 % zastúpením rómskej komunity podľa databázy Atlas rómskych komunít 2019.

V prípade obce Jurské však vidíme iný model. Pod vplyvom demografických tlakov dnes môžeme konštatovať, že pôvodne goralsky hovoriaca obec je dnes takmer stopercentne tvorená rómskym obyvateľstvom. Namiesto segregovanej osady tu vidíme veľmi podobný vzorec, ako v niektorých post-nemeckých obciach (napr. Lomnička), a to postupné posilnenie rómskeho elementu v jadre obce a následný odchod pôvodného obyvateľstva. Kvôli minimálnemu počtu pozostávajúceho goralského obyvateľstva sme Jurské napokon preklasifikovali ako obec s rómskou majoritou, a vyradili z okruhu goralských obcí.⁴⁵

⁴⁵ Za osobitnú zmienku stoja obce Krížová Ves a Malý Slavkov. Obe tieto obce sú pôvodne goralského charakteru, avšak dnes, pod vplyvom rôznych demografických zmien, goralsčina sa v týchto obciach používa iba minimálne. V Krížovej Vsi hovorí po goralsky 10 %, v Malom Slavkove 5 %. Obe obce disponujú výraznou rómskou komunitou. Kvôli malej prevalencii goralského etnika sme tieto obce vyradili z okruhu goralských, avšak ich údaje (tak, ako aj v prípade ostatných vyradených obcí) sme zaradili do našej databázy.

Prevažným jazykom týchto komunit je ich vlastný rómsky jazyk, v niektorých prípadoch v kombinácii so slovenčinou (napr. Ihľany). Od našich anketárov však máme anekdotické informácie o tom, že miestne rómske komunity týchto obcí vo svojej komunikácii preberajú jazyk, nárečie miestnej goralskej resp. rusínskej majority (napr. obce Čirč, Reľov). Takýto vývoj by bol v súlade s celoslovenskými trendmi, kedy sa rómska komunita jazykovo prispôsobuje k miestnej majorite (viď. napríklad maďarsky hovoriacich Rómov na juhu krajiny). Táto téma však potrebuje hlbší výskum aj s poznaním, že kvantitatívne jazykové výskumy v rámci rómskych komunit sú notoricky ťažké.

Gorali ako hrdí Slováci

Dôležitým prvkom goralskej identity na Slovensku je jasná identifikácia nielen so Slovenskom ako krajinou a slovenským občianstvom, ale aj so slovenskou národnosťou. Obraz Goralov ako hrdých Slovákov, ktorý je dobre známy aj z odbornej literatúry, sa potvrdil aj v našom výskume. Táto lojalita sa dá vyjadriť aj pomocou štatistiky. Do roku 2021, kým občania Slovenska mohli v sčítaní značiť iba jednu jedinou národnosť, sa goralská identita takmer vôbec nevedela vynoriť na povrch. Až po zavedení druhej národnosti, zmeny platnej od roku 2021, sa Gorali zmobili- zovali pozitívnym spôsobom. V sčítaní v roku 2021 si goralskú národnosť uviedlo na celom Slovensku 5273 ľudí. Takmer 90 % z nich však túto národnosť značilo „až“ na druhom mieste, prevažne v kombinácii so slovenskou národnosťou. Takýmto spôsobom vedela goralská komunita vyjadriť svoju lojalitu a súdržnosť so slovenským národom, a zároveň dať najavo existenciu ich vlastnej identity.

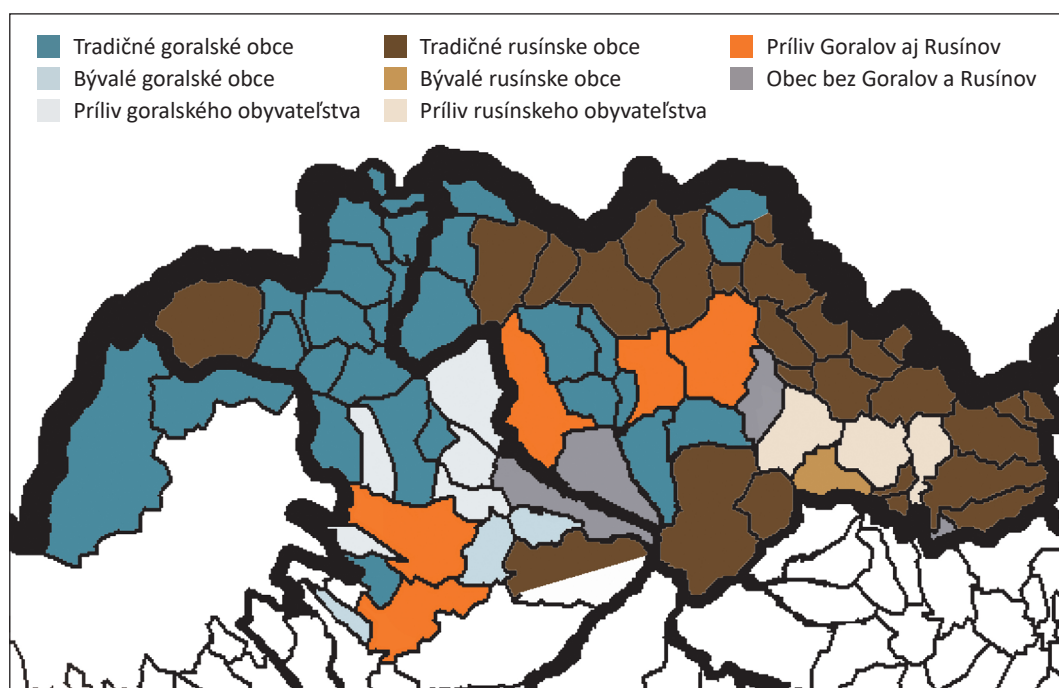
Sila identifikácie Goralov so Slováckmi sa ukázala aj na poľskom Spiši, kde sa po roku 1945 zachovala goralská komunita inklinujúca smerom k Slovensku, a to napriek jazykovej blízkosti poľskej majority. Gorali na spišskej strane hranice sú najčastejšie vnímaní ako „Slováci v Poľsku;“ ide o definíciu, s ktorou sa sami vedia

tiež stotožniť.⁴⁶ Gorali v ďalekej rumínskej Bukovine sa tiež tradične označovali ako goralského charakteru, avšak dnes, pod vplyvom rôznych demografických zmien, goralčina sa v týchto obciach používa iba minimálne. V Krížovej Vsi hovorí po goralsky 10 %, v Malom Slavkove 5 %. Obe obce disponujú výraznou rómskou komunitou. Kvôli malej prevalencii goralského etnika sme tieto obce vyradili z okruhu goralských, avšak ich údaje (tak, ako aj v prípade ostatných vyradených obcí) sme zaradili do našej databázy.

46 Vid' napr. Molitoris, L. (2017) *Dejiny Slovákov v Poľsku do roku 1961*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku.

47 Kontrík A (2013) „Gorali na Kysuciach“. In: Jesenský, M. (red.) (2013) *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská, str. 161.

Súčasný goralský aktivizmus smerom k uznaniu goralskej národnosti preto treba vnímať cez túto prizmu dvojitej lojality: k slovenskému národu a štátu, ale taktiež ku goralskej miestnej kultúrnej komunite.

Mapa 6. Finálna klasifikácia obcí vo výskume Atlas rozmanitosti Zamaguria.

Goralské obyvateľstvo Zamaguria

Sčítanie obyvateľstva v roku 2021

Na rozdiel od ostatných etnických skupín regiónu, ktoré sú dlhodobo skúmané ako ucelené národnostné komunity, Goralia sa na Slovensku takejto pozornosti zatiaľ nedočkali. Aj preto sa v rámci tejto analýzy prvýkrát pokúsime o vytvorenie odhadu ohľadom početnosti Goralov na Zamagurí, v okresoch Kežmarok, Stará Ľubovňa a Poprad.⁴⁸

⁴⁸ Zopakujeme, že z tejto skupiny sme vynechali obec Liptovská Teplička (okres Poprad), ktorá patrí k inému klastru goralských obcí – na Horehronie.

Naše odhady vieme vytvoriť na báze dvoch paralelných čísel. Ako prvú sadu dát máme údaje zo sčítania obyvateľstva v roku 2021. Ide o prvé sčítanie, kde goralská komunita mala možnosť na systematické vyjadrenie svojej existencie. Do roku 1991 existovali vopred definované kategórie národnosti, a goralská medzi nimi nebola; odvtedy do roku 2021 sa už síce národnosť zadávala dobrovoľne a bez obmedzenia, avšak pri možnosti výberu iba jednej národnosti si Goralí masovo vybrali im blízku, majoritnú slovenskú národnosť.

Sčítanie v roku 2021 ako prvé operuje novou metodikou dvoch národností. Ide o zdvojenie otázky na národnosť: potom, čo respondent zadá svoju národnosť, má možnosť pri ďalšej otázke označiť aj „ďalšiu“ národnosť. V prípade oboch otázok si môže respondent vybrať aj odpoveď „iná“ národnosť, a ručne si zapísať akúkoľvek národnosť aj mimo rozsahu ústredne ponúknutých. Toto metodické riešenie je optimálne práve pre Goralov, ktorí si tradične značia (na prvom mieste) slovenskú národnosť.

V konečnom dôsledku si goralskú národnosť v sčítaní vybralo 5273 ľudí, z toho 537 (10 %) na prvom mieste a 4736 (90 %) na druhom mieste. Najviac ľudí si goralskú národnosť vybralo v Prešovskom kraji (3713, 70 % všetkých Goralov), na druhom mieste skončil Žilinský kraj (1245, 24 % - oravskí a liptovskí Goralí). V našich vybraných obciach sa sčítalo 3439 Goralov, čo je 65 % všetkých Goralov Slovenska.

Netreba však z týchto výsledkov robiť unáhlené závery. Sčítanie v roku 2021 znamenalo prvú možnosť pre ľudí s goralskou identitou, označiť goralskú národnosť spolu so slovenskou. Dá sa domnievať, že pravdepodobnosť značenia tejto národnosti súvisela aj s úsilím aktivistov o oslovenie občanov s touto agendou.⁴⁹ Nie je úplnou náhodou, že obce, ktoré sa najviac angažovali v kampani k zapisovaniu goralskej národnosti (ako Kolačkov a Nová Ľubovňa), mali vysoké počty Goralov v konečnom výsledku sčítavania, a naopak, pasívne obce menej. Samotný akt dopísania si národnosti pri voľbe inej národnosti v druhej otázke si vyžaduje vysokú mieru angažovanosti samotného občana. Dá sa iba domnievať, že ak by goralská národnosť bola ponúknutá medzi štandardnými národnosťami, tak ako ostatné národnosti Slovenska, výsledok tejto komunity v sčítaní by mohol byť výrazne vyšší.

49 Dudláková, Alena (2020) „Goralí chcú byť národnostnou menšinou“. *Správy RTVS*, 3. októbra 2020. <https://www.rtvs.sk/televizia/archiv/13982/243399#2506>

Výsledky výskumu Atlas rozmanitosti Zamaguria

Druhým zdrojom dát pre určenie početnosti goralskej komunity je databáza vytvorená v rámci nášho výskumu Atlas rozmanitosti Zamaguria. Táto databáza nám udáva prvý kvalifikovaný odhad na počet Goralov v jednotlivých skúmaných obciach. Ako bázu na výpočty používame v prípade goralských obcí nasledujúci model:

Počet Goralov v obci = (Počet dospelých obyvateľov obce x podiel dospelých, ktorí hovoria po goralsky) + (Počet detí⁵⁰ v obci x podiel detí, ktorí hovoria po goralsky).

V prípade ostatných obcí použijeme kvalifikovaný odhad na početnosť Goralov, ktorý nám dávali naši respondenti.

Celkový počet Goralov v širšom Zamagurí vychádza podľa nášho výskumu na približne 24 tisíc obyvateľov. Tvorili by tak **23 % celkového obyvateľstva regiónu.** Najväčšími goralskými centrami by boli Lendak (5128 obyvateľov goralskej národnosti), Stará Ľubovňa (4250), Nová Ľubovňa (1589), Ždiar (1264), Spišská Stará Ves (1181) a Slovenská Ves (1101). Pomyselnú hranicu 15 % (potrebných k získaniu jazykových práv) by dosiahlo až 32 obcí a miest, vrátane Starej Ľubovne.

Ak sa pozrieme na výsledky sčítania, získame skromnejšie čísla, a to v celkovom počte 3439 ľudí. Takáto goralská komunita by tvoria 3 % obyvateľstva regiónu, a hranicu 15 % by dosiahlo 12 obcí. Najväčšími populačnými centrami Goralov sú podľa sčítania Nová Ľubovňa (572), Lendak (529) a Kolačkov (369).

⁵⁰ Sčítanie obyvateľstvo delí na predproduktívny (0-14), produktívny (14-64) a poproduktívny (65+) vek. V našom dotazníku sme sa pýtali na detí (0-18) a dospelých (18+). Rozdielnosť v kategorizácii môže spôsobiť malý posun v presných počtoch, avšak by nemal výrazne ovplyvniť celkové výsledky, ktoré sú aj tak mienené ako prvotné odhady.

Okres	Obec	Obyvatelia - SODB	Gorali - ARZ	Podiel - ARZ	Gorali - SODB	Podiel - SODB
KK	Červený Kláštor	219	79	36%	43	20%
SL	Forbasy	459	156	34%	62	14%
SL	Halogovce	650	497	76%	149	23%
KK	Havka	45	43	96%	1	2%
SL	Hraničné	193	105	55%	63	33%
KK	Jezersko	76	29	38%	9	12%
SL	Kolačkov	1266	866	68%	369	29%
SL	Lacková	154	118	76%	53	34%
KK	Lechnica	252	184	73%	39	15%
KK	Lendak	5409	5128	95%	529	10%
SL	Lesnica	488	457	94%	117	24%
KK	Majere	114	84	74%	0	0%
KK	Malá Franková	185	156	84%	34	18%
KK	Matiašovce	809	557	69%	130	16%
KK	Mlynčeky	679	278	41%	5	1%
SL	Mníšek nad Popradom	611	431	71%	55	9%
SL	Nižné Ružbachy	626	310	50%	68	11%
SL	Nová Ľubovňa	3009	1589	53%	572	19%
KK	Rešov	333	314	94%	44	13%
KK	Slovenská Ves	1879	1101	59%	51	3%
KK	Spišská Stará Ves	2202	1182	54%	161	7%
KK	Spišské Hanušovce	781	539	69%	106	14%
PP	Tatranská Javorina	177	48	27%	1	1%
KK	Veľká Franková	340	292	86%	109	32%
SL	Veľká Lesná	502	481	96%	102	20%
KK	Vojňany	307	157	51%	0	0%
SL	Vyšné Ružbachy	1404	583	42%	24	2%
KK	Zálesie	84	82	98%	15	18%
PP	Ždiar	1374	1264	92%	114	8%
KK	Bušovce	304	100	33%	0	0%
SL	Hniezdne	1428	60	4%	11	1%
KK	Holumnica	925	20	2%	0	0%
KK	Jurské	1372	9	1%	0	0%
KK	Kežmarok	15552	600	4%	66	0%
KK	Križová Ves	2281	155	7%	4	0%
KK	Malý Slavkov	1126	45	4%	1	0%
KK	Podhorany	2705	70	3%	14	1%
SL	Podolínec	3108	175	6%	17	1%
KK	Rakúsy	3177	200	6%	12	0%
KK	Spišská Belá	6646	950	14%	28	0%
SL	Stará Ľubovňa	15938	4250	27%	166	1%
KK	Toporec	1988	400	20%	8	0%
KK	Výborná	1316	110	8%	6	0%
-	ostatné obce regiónu	24986	202	1%	81	0%
-	SPOLU	107479	24456	23%	3439	3%

Záver

Naša práca sa sústredila na rozmanitosť širšej oblasti Zamaguria. Chceli sme priblížiť fyzické rozloženie, početnosť, jazykovú kultúru, školstvo, náboženský život a inštitúcie dvoch slovanských menšín v regióne: Goralov a Rusínov, aj v kontexte ich interakcií s ostatnými skupinami regiónov – Slovákmi, Rómami či Nemcami.

Ako vidíme, rozšírené územie Zamaguria je z kultúrneho hľadiska nadštandardne pestrým územím. Je domovom Goralov a Rusínov; nachádza sa tu jedna z mála nemcky hovoriacich obcí na Slovensku; a k slovu sa čoraz viac dostávajú aj miestne rómske komunity.

Náš výskum vnímame ako prvý pokus o zmapovanie komplexnej interakcie rôznych etník na území Zamaguria. V tejto štúdiu sme sa pokúsili nastaviť základné rámce pre ďalšie analýzy podmienok na rozvoj kultúry a jazyka, vyhliadok na ich udržanie do budúcnosti, či pozorovateľných trendov pri použití takto nastavenej metodiky.

Spracované témy si určite zaslúžia ďalší výskum, či už hlbšie sondy v rovnakom priestore, alebo rozšírenie tejto metodiky na ďalšie oblasti, kde existuje alebo existovalo spolunažívanie medzi Goralmi a Rusínmi.

V neposlednom rade platí, že ak vieme vyjsť v ústrety týmto komunitám, ktoré odjakživa žili na hranici slovenského etnika s jeho severnými a východnými susedmi, urobíme vo všeobecnosti veľa pre harmonické a kvalitné spolunažívanie etnických skupín na Slovensku. Zamagurie a Ľubovniansko majú veľký potenciál, ako živý príklad možnosti pekného spolužitia rôznych národností na malom území.

Použité zdroje

- Dudášová-Kriššáková, J. (1993) *Goralské nárečia*. Prešov: Prešovská univerzita.
- Dudláková, Alena (2020) „Gorali chcú byť národnostnou menšinou“. *Správy RTVS*, 3. októbra 2020. <https://www.rtvsk.sk/televizia/archiv/13982/243399#2506>
- Fényes, E. (1847) *Magyarország leírása*. Pest: Beimel.
- Fényes, E. (1851) *Magyarország geographiai szótára*. Pest: Kozma Vazul.
- Gronský, T., (1993). „Etnické povedomie Slovákov žijúcich v Poľsku. História a dnešok“. *Národopisné informácie* 1993/2, str. 29-36.
- Horváthová, E. (1970) „Zvyky pri svadbe a narodení dieťaťa vo Veľkej Lesnej“. *Slovenský národopis* XVIII (1970/1), str. 61-90.
- Jagnešáková, M. (2013) *Gorali na Orave*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne.
- Jakubíková, K., (1980). „Interlokálne vzťahy goralských a negoralských obcí Oravy“. *Národopisné informácie* 1980/11, str. 267-279.
- Kolektív autorov (1990). *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Veda.
- Kolektív autorov (2013). *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská.
- Kontrík, A. (2013) „Gorali na Kysuciach“. In: Jesenský, M. (red.) *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica Slovenská, str. 163.
- Kormošová, R. (2017) „Židia na Spiši a ich exody“. In: Pollák, M. a Švorc, P. (red.) *Spišské exody v 20. storočí – rozšírené vydanie*. Levoča: Občianske združenie Krásny Spiš, str. 93-127.
- Magocsi, P. R., (1994). *Rusíni na Slovensku*. Prešov: Rusínska obroda.
- Magocsi, P. R. (1997) „Mapping Stateless Peoples: The East Slavs of the Carpathians“. *Canadian Slavonic Papers*, 39/3-4, str. 301-331.
- Majeriková-Molitoris, M. (2017) „Slovenský exodus zo severného Spiša“. In: Pollák, M. a Švorc, P. (red.) *Spišské exody v 20. storočí – rozšírené vydanie*. Levoča: Občianske združenie Krásny Spiš, str. 61-91.
- Molitoris, Ľ. (2017) *Dejiny Slovákov v Poľsku do roku 1961*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku.
- Mušinka, M. a Mušinka, A. (2011) *Národnostná menšina pred zánikom?* Prešov: Spoločnosť pre výskum a rozvoj minoritných skupín – Minoritas.

Olejník, M. (2017) „Nemecká komunita na Spiši v rokoch 1918 – 1948“. In: Pollák, M. a Švorc, P. (red.) *Spišské exody v 20. storočí – rozšírené vydanie*. Levoča: Občianske združenie Krásny Spiš, str. 129-155.

Patek, Artur (2016) „Spiš v rokoch 1849 – 1918 v predvečer prvej svetovej vojny“. In: Homza, M. a Sroka, S. A. (red.) *Historia Scepusii Vol. II*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, str. 472-549.

Podolák, J., (1972). *Zamagurie*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

Pokrivčák M. a Imrichová, P. (2012) *História a súčasnosti obce Hraničné*. Hraničné: obec Hraničné.

Radičová, I., et al. (2004). *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Ravasz, Á. a Kovács, L. (2022) „Etnické dáta na Slovensku v rokoch 2018 až 2021“. In: Marcinčin, A. a Csabay, J. (red.) *Ročenka regionálneho rozvoja 2021*. Bratislava: SPEKTRUM STU, str. 35-41.

Ravasz, Á., Kovács, L. a Markovič, F., (2020). *Atlas rómskych komunít 2019*. Bratislava: Veda.

Servátka, M., (1993). „Výsledky doterajšieho bádania slovenského jazyka v Poľsku“. *Slavica Slovaca* 1993/1-2, str. 228-234.

Šmigel', M. a Mušíňka, A. (2017) „Rusíni-Ukrajinci na Spiši a proces ich presídlenia (opcie) do Sovietskeho zväzu“. In: Pollák, M. a Švorc, P. (red.) *Spišské exody v 20. storočí – rozšírené vydanie*. Levoča: Občianske združenie Krásny Spiš, str. 157-191.

Šprocha, B. (2014) „Populačný vývoj národnostných menšín na Slovensku po druhej svetovej vojne“. In: Tišliar, P. a Šprochová, T. (red.) *Populačné štúdiá Slovenska 4*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., str. 185-216.

Števík, M. (2020) „Rusíni na Spiši do roku 1848“. In: Furmaník, M. et al., *Dejiny Rusínov na Spiši*. Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, str. 14-55.

Švorc, P. (1996) *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Prešov: Universum

Tišliar, P. (2014) „Odras národnostnej politiky Slovenskej republiky (1939 – 1945) v štatistickej praxi“. In: Tišliar, P. a Šprochová, T. (red.) *Populačné štúdiá Slovenska 4*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., str. 21-52.

